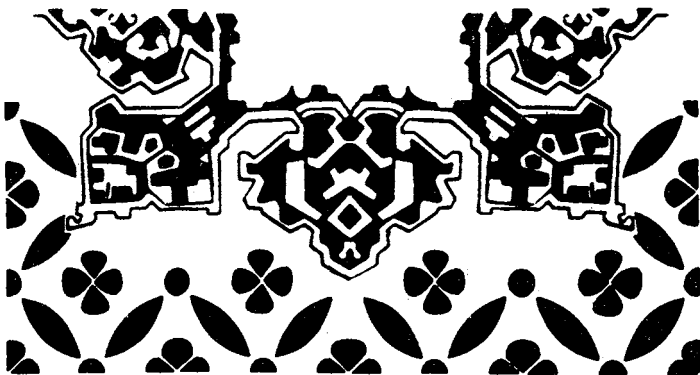

Ыбырай
Алтынсарин

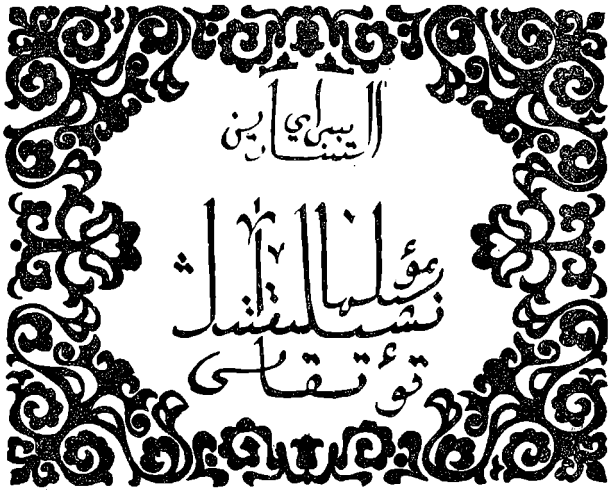
МУСЫЛМАНШЫЛЫҚТЫҢ ТҮТҚАСЫ

شارايت ~ ؤل ~ يسلام

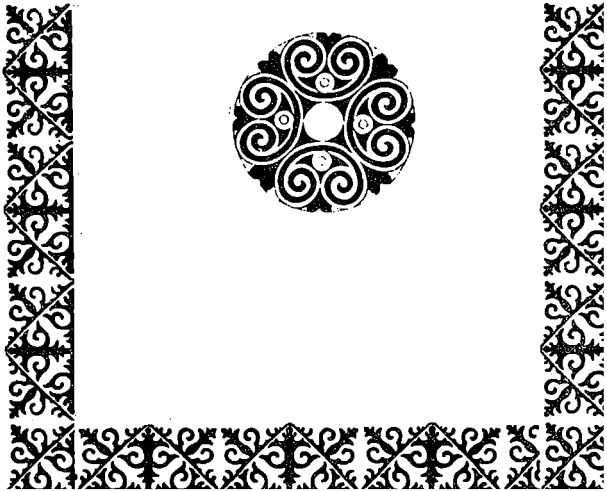

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН
туғанына 150 жыл

السيدي

مؤلف
نسخة
توقفا

Ыбырай
Алтынсарин

МҰСЫЛМАНШЫЛЫҚТЫҢ
ТҮТҚАСЫ

ШАРИАТ-УЛ-ИСЛАМ

АЛМАТЫ «ҚАЗАКСТАҢ»

ТПО «ҚАЛАМҒЕР»
1991

ББК 86.3

А 46

Баспаға дайындаған және жауапты редакторы
филология ғылымының кандидаты
Ақселеу СЕЙДІМБЕКОВ

Араб тіліндегі сөздерді
аударған, транскрипциялаған
және түсініктемесін жазған
САНДУҒАШ ӘУБӘКІРОВА

Алтынсарин Ы.

А 46 Мұсылманшылықтың тұтқасы. Шариат-ул-ислам/Дайындаған А. Сейдімбеков.— Алматы: Қазақстан; ТПО Қаламгер, 1991.— 80 бет.

Қазақ халқының дарынды ұлдарының бірі Ыбырай Алтынсариннің адамгершілік тәрбиесін басты нысана ете отырып, ислам дінінің мән-мақсаттарымен таныстырған бұл еңбегі бір ғасыр бойы бірнеше толқын ұрпақтың тапшылан тыс қалып, мәдени қазынамыздың қорына қоса алмай келдік.

Заман тынысы, уақыт талабы осыған дейін тарих тереңінде қалған рухани мұраларымыздың қандайына болса да зердемен қарап, ұрпақ игілігіне жарататын мезгілдің жеткенін дәлелдеп отыр. Бұл кітапты Сіздерге осындай олқылықтардың орнын толтырсақ деген ізгі ниетпен ұсынып отырмыз, қадірлі оқырман қауым!

А 040300000 без объявл.—91
401(05)—91

ББК 86.3

© ТПО «КАЛАМГЕР», 1991

ISBN 5-615-01036-3

Гибраты мол еңбек

Қазақ халқының біртуар перзенті, әйгілі ағартушы, дарынды жазушы Ыбырай Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» («Шараит-ул-ислам») атты еңбегі 1884 жылы Қазан қаласында араб әріпімен жарық көрген соң, қайтып басылған емес. Ұлы ағартушымыздың төл еңбегі аттай ғасыр бойы бес-алты толқын ұрпақтың танымынан тыс қалып, архивтің қараңғы қоймасында сақталып келді. Шындықты айналып өтудің, тарихи мұраны көміп тастаудың ғылым үшін де, кісілік жолына да жат екенін бүгінгі жаңғырған өмір салтымыз дәлелдеп отыр.

Ы. Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» еңбегін жазуға өз заманының екі түрлі жағдайы себепші болған. Біріншісі: Ыбырай ашқан мектептерде сол кездің талабы бойынша міндетті түрде дін сабағы өтуге тиіс еді. Әрине, бұл талапты орындауда да Ыбырай ағартушылық бағытынан жаңылмай, ислам дінінің мән-мақсатын таныстыра отырып, негізінен адамгершілік тәрбиесі мәселесіне баса ден қойған. Мұнысы үшін кезінде бұл кітап «...балаларға ислам дінінің «ақиқаттығын» дәлелдейтін негізгі түсініктер бере алмайды» деп сыналған болатын (ЦГА ТЛССР. Ф. 93. арх. 373. Т. 1891 21-бет).

Кітаптың жазылуына себепші болған екінші жағдай: сол кездегі енді орныға бастаған жазба мәдениетімізге араб, парсы сөздерінің көптеп енуі елінің ертеңін ойлайтын Ыбырай сияқты азаматты бейтарап қалдыра алмады. Тек Ыбырай ғана емес, сол кездің көзі ашық, көкірегі ояу зиялыларының қай-қайсысы да қазақ әдеби тілінің таза күйінде орнығуына айырықша көңіл бөліп, халық тілінің шұбарланып бара жатқанын уайым етті. Бұл жайында: «Орыс халқының византиялық дәуірді өткені тәрізді, татар дәуірін бастан кешіру сияқ

ты қатерлі белес тұр»,— деп жазды Шоқан Уәлиханов. Міне, сондықтан да «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты еңбегін жазудағы мақсаты жөнінде Ы. Алтынсарин былай дейді: «...біріншіден, қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуі үшін, ал екіншіден, қазақтың жазба тілінде татар тілі орынсыз етек алуына жол бермеу үшін мен соңғы кезде Мұхамбет шарифатын үйрене бастап... осы оқу құралын құрастыруға кірістім».

Ы. Алтынсариннің осы сияқты мейлінше өмірлік мақсатпен жазылған еңбегінің күні бүгінге дейін не жарық көрмей келуін, не арнайы ғылыми зерттеу дүниесі болмай келуін қалай түсінуге болар! Әрине, оның себебі түсінікті де: өткеннің бәріне топырақ шаштырған пролеткультшілдік, жеке тұлғалар ғана емес, тұтас таным-түсінікті тоз-тоз еткен қанқасап кезең, желбуаз даңғазаны әуезе көрген тоқырау жылдары... Міне, осының бәрін ысыра серпіп, қайта жаңғырған өмір салтымыздың нұрлы сәулесі архивтің қараңғы қойнауын ғана емес, санамызды да сілкіп оятқандай. Шынында да, бүгінгі атом реакторлары мен компьютерлер адам құдіретіне қолқанат болған заманда, «діндар» боламыз деп сескенуден гөрі, тарихи мұраларымыздың қандайына да ғылыми зердемен ден қойып отырғанымыз жөн деп сенеміз. Ал Ыбырай Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты еңбегі болса, ең алдымен, қазақ әдеби тілінің әу бастағы табиғи сұлулығының үлгісі ретінде, жазба мәдениетіміздің қоспасыз «іңгәсі» ретінде назар аударуға тиісті.

Сонымен, бірге араб сөздерінің тілімізге қалай кірігіп, белгілі бір мағынаға ие болуы, діни терминдердің қалыптасуы сияқты кезеңдік мәні бар процесте де Ыбырай еңбегінің тарихи маңызы бар.

Міне, осы сияқты игі мақсатпен Ыбырай Алтынсариннің бір ғасыр бойы көз бен көңілден таса болып келген кітабын оқырман назарына ұсындық.

Ы. Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты бірегей еңбегі бүгінгі ғылыми талғам-талапқа сай дайындалды. Шығарманың тіл ерекшелігін сақтау мақсатымен, араб тіліндегі жеке сөздер мен сөйлемдер сол қалпында берілді. Ал олардың қазақша мағынасын рет саны бойынша еңбектің соңынан бергенді жөн көрдік.

АҚСЕЛЕУ СЕЙДІМБЕКОВ

МҰСЫЛМАҢШЫЛЫҚТЫҢ ТҮТҚАСЫ

«ШАРИАТ-УЛ- ИСЛАМ»

Бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим — Қайыр-рақымы мол Алланың атымен бастаймын!

Қанша мақтау бір Құдай табарак уа тағалаға¹ лайық. Ол лайықтығында ешбір зат, мақлұқта теңдесі жоқ. Бұл — үстіміздегі шеті-шегі жоқ көк, күндіз болса дүниені жарық еткен күн, кеш болса күлімсіреп тұрған ай, жұлдыздарменен, бұл — дүнианы айналып жатқан шеті жоқ мұхит, теңіздері һәм таулардан таза жауһардай жылтырап аққан өзендері, ішінде неше алуан мақұлықтар, балықтарыменен, астымызда біздің дүниамыз атанған жер — қазып қарасақ астында алтын, күміс, мыс, бақыр теміріменен һәм үстінен қарасаң алыстан тұманданып көрінген, ішіне кірсең жапырақтары жайқалып, дүниаға хош иістер жайған биік орман ағаштар, алуан-алуан жеміс шешектеріменен желкілдеп шыққан неше-неше түрлі көк шөптер, гүл-жапырақтары һәм неше

алуан дәмді дәру һәм тамақ болатын тұқымдарыменен, мәселен, бидай, тары, алма, жүзім рәуишті, қырда, орманда, теңізде неше-неше түрлі жаратылған алуан-алуан мақұлықтар — өрмелеген тышқаннан бастап, таудай биік пілдерге шейін, кішкентай ғана құрт шабақтан бастап, ұзын бойы он саржан, ауырлығы жеті-сегіз мың пұт-таған балықтарға шейін, кішкентай ғана шымшықтан, сайрап тұрған сандуғаштардан бастап, қой мен бұзауларды аспанға алып ұшуға жарайтын бүркіттерімен соншама зат, мақұлықтың бәрін де Құдай берген ақыл-хайламенен жинап алып, өз пайдасына жаратып, неше түрлі һәм неше жүз, һәм мың түрлі патшалы, патшасыз жұрт болып тұрған адамзаттар — мұның бәрі де жалғыз теңдесі жоқ, ұқсасы жоқ бір Құдайдың барлығына, бірлігіне һәм кәміл жаратушы халық-қадір² екендігіне дәлел болса керек. Оның үшін мұншама ғажайып ойлап, ақыл жетпейтін естір һәм зат мақлұқаттар бір Құдайдың бұл деген жалғыз бұйрығымен болғандұр.

Мұнан соң мақтау лайық пайғамбарымыз Мұхаммад мұстафа салла аллаһу аллаһи уассаламға³.

Адамзаттың қараңғы, надан уақыттарында от пен суды һәм қолдан істеген ағаш суреттерді құдай деп біліп, адал-арамды бұзықтық пен түзіктікті танымай бәлкі айуан қалпында жүрген замандарда Құдай тағала бұйрығыменен пайғамбар болып келіп, адамзатқа түзу жолды үйретіп, шын Құдайын танытып, шын діннің һәм дүнианың ғылымдарын көрсетіп беріп еді.

Бұл пайғамбарымыз алайһис-саламның⁴ қалдырып кеткен Құдай тағаладан өндірілген Құран шарифтегі⁵ сөздерін һәм пайғамбарымыздың өз тарапынан бұйырған үгіттерін оның шәкірттері һәм ғұламалары ауызбен айтып, һәм кітаптарға жазып дүниа жүзіне жайып, неше-неше қараңғылық, надандықта жүрген халықтарды дұрыс адамдық санатына айналдырды. Соның үшін Құдай тағаланың рақметі болсын, пайғамбар алайһи-с-саламның асхабтарына⁶ һәм шарифат жолын мықтап

ұстап, өздерінің таза құлық, жұмсақ шырын сөздерімен надан халыққа ғибрат болып, ахирет жолын танытқан мүжтаһид⁷ әулиелерге уа барша ізгі мұсылмандарға ай-рақмат айтушылардың рақмат етушісі, Құдайым, өзің рақым қыл.

Мұның соңында бұл кітапты жазып шығарған себебіміз әркімге мәлім Қәләм шариф⁸ һәм үлкен ғылыми кітаптар араб тілінде жазылуы. Араб тілін әркімге білмек һәм қиын, һәм көп қара халыққа мүмкін де емес. Мұнан ғайри⁹ және сөздері де не араб, не парсы тілінде болып, әр жұрттың лұғаты¹⁰ бөлек болуынан көп оқымаған адамдар аят хадисте бұйырылған һәм әр мұсылманға керекті қысқа ғылымдарды да білуге қадыр бола алмады. Арабтың тілі сөзге байырақ һәм қошырақ болуынан һәм пайғамбарымыз араб жұртынан болуы себепті арабша Қәләм шариф¹¹ араб тілінде еніп ол тілді білмек мұсылмандарға парыз кифайа¹² болса да, бір халықтың ішінде араб тілін бір адам білуменен де ол халықтың мойнынан парыз түседі. Соның үшін намаз ішінде яки құран аяттарын һәм арабша дұғалардың мағынасын да қай тілмен оқыса да дұрыс десіпті. Хатта¹³ біздің имам ағзам мазхабында¹⁴ осы рәуішті арабтан басқа тілменен намаз оқығандардың имам болуы да дұрыс деген. Ләкин¹⁵ ислам мәнісін білмек әрбір мұсылманның өз басына парыз. Әлгі рәуішһе мұсылманшылықтың шартын ел ішінде молдалары біліп бөтендері білмегенмен бұл білмегендердің мойнынан парыз түспейді. Парыз түсу түгіл бұл мұхтаж шарттарды білмеген кісі мұсылман да болмайды. Құдай тағала өзі сақтасын, соның үшін бізбен қатар татар, түркі уа ғайри¹⁶ халықтар аят хадистің¹⁷ мұхтаж, керекті бұйрықтарын өз тілінше көшіріп, түсінетін кітаптар шығарып, діннің ғылымын жұрттарына жайды. Бірақ біздің қазақ тілінде әркім түсініп оқып немесе біреу оқыса тыңдаған қара халық түсініп отыратын бір де кітап жоқ. Сол себептен жалғыз кітап таныған молдалар болмаса көп қара халық өзінің діні не екенін

де кәміл түсінбейді. Хатта көп адам осы қалыпша кәпір болып та жүрген шығар. Мұны көріп біз, фақыр¹⁸ Қыпшақ руының Ибраһим Балғожа биұғлы, қарындас халқымыз қазақ жұртына пайда келтірмек ниетпен һәм қараңғы туғандарымызды түсінікті тілменен өзінің дінін түсіндіру үшін бұл кітапты жазуға кірістік. Құдай тәбәрәк уа тағала¹⁹ қайырлы еткей еді, әмин! Ей, екі дүниенің иесі — Құдайым, әр пенденің ниет-пиғылы бір өзіңе белгілі-ді.

Бұл кітап ішіндегі бұйрықтар қайсысы аят-хадистен²⁰, қайсысы шаһар Петербургке имам жамиғ²¹ мулла Атаалла бен Баязид есімді молланың әр кітаптардан жинап шығарған «Ислам» деген кітабынан һәм мұнан ғайри зор ихтибарлы²² кітаптардан қаралып, неше-неше рет саналып, теңдестіріліп жазылды. Оқығандар хайр дұғаларынан қалдырмағай еді.

Енді, ей, дін-қарындастырымыз, бізге ең әуелі керегірек іс — сол, әуелі білмек керек немен мұсылман болатынымызды. Мумин²³ мұсылманның мұсылман аталуы құр мұсылман киімін киіп, мұсылман арасында жүргеннен емес. Әуелі иманды болып, ол иман деген не екеніне түсініп, түсінген соң сол иман ішішіндегі сөздерді шексіз шын көңілмен дұрыс деп білген кісіні мұсылман деп атайды. Соның үшін Құдай тағаланың пенделеріне парыз еткен парыздарының ең әуелі иман болса керек. Иманнан соң дін ғылымы дүр. Дін ғылымы дегеніміз Құдай тағала пенделеріне екі жол көрсетті: бір жолы — осылай бар деп бұйырған жолы, екіншісі — бұл жолға түспе деп тыйған жол. Әуелгі жолдың баратын ұшы — ұжмақ, соңғы жолдың ұшы — тамұқ. Әр екі жолды көрсетіп қойып, қайсысына түсудің ықтиярын бұл дүниеде Құдай тағала адамның өзіне берді. Осы екі жолдың мәнісін түсініп үйренуді дін ғылымы деп атаймыз. Осылайша иман мен дін ғылымын үйреніп, соның бойынша дүниеде іс істеуді амал²⁴ деседі. Пенделердің амалының немесе істейтін істерінің бағзысы көңілменен, һәм дінімен бола-

ды. Көңілмен дегеніміз — көңілмен шындап-дұрыстауды, мәселен, иман рәуіштіні айтады. Дінімен деп қолмен дәрет алып, намаз оқу рәуіштілер айтылады. Бірақ әрбір жақсы амалдардың да асыл түбі иманнан, яғни инанудан келеді. Имансыз еткен жақсылықтың пайдасы жоқ. Мәселен, біреу намаз оқыса да, ол намаздың керектігін көңілі дұрыстамаса, әлбетте, ол намаз болып табылмас. Осыларды ойлап-ойлап қарап, бұл кітапты үш бабқа немесе бөлімге бөлдік. Әуелгісі — иман мәнісін айтатын баб, екінші — сыртқарыға, әркімнің көзіне көрінетін амалдарының турасында, мұны арабша амал зақир²⁵ деп атайды, үшіншісі — көңілдегі жақсылық-жамандық ниеттер турасындағы баб, мұны арабша ахлақ²⁶ деп атайды. Біздің басқа да үйренушілерге қашанда иман мен дін мәнісін осы ретпен үйретерге керек. Бұлайынша үйретпей, мәселен, иманнан бұрын намаз, ораза мәнісін үйретуші кісі күнаһар болар, бәлки, күпірлік қауіп бар деген сөз бар.

ӘУЕЛГІ БАБ

ИМАН ТУРАСЫНДА

Иманның екі мағынасы бар: бірі — тіл мағынасы. Тіл мағынасы дегеніміз — әркім тілмен айтып растамақ. Мәселен, мұсылманшылығымызға бас куәлік — сөзіміз немесе араб тілінше шәһәда (тун)²⁷-иманымыз ашһаду ан лә иләһа иллә алла уа ашһаду анна мухаммадан абдуһу уа расулуһу болса керек. Яғни «куәлік беремін: жоқ-ты бір Құдайдан бөтен құдай және куәлік беремін, Мухаммед оның құлы һәм елшісі екендігіне деп, шарифат мағынасы растағанда ол иманды көңілмен растамақ. Бұл растамақ дегеніміз, жалғыз Құдай тағала бар, Мұхаммед хақ пайғамбар» деп айту ғана емес, пайғамбарды хақ деп болып һәм ол пайғамбарымыз алайһи-с-саламның Алла тағала жанбунан²⁸ алып келген қанша парыз бұйрықтары болса, мәселен, намаз, руза реуішті, осылардың бәрін де тілмен рас деп айтып һәм шын көңілмен

растығына сенбек. Мәселен, біреу Құдай тағаланың жанбунан алып келген намаз, руза²⁹ реуішті бұйрықтарды растамаса немесе растығына көңілі бос болып шек қылса да кәпір болар. Иман пенделерде үш түрлі болар. Бір түрін иман тахқиқи³⁰ деп атайды. Бұл иман тахқиқи дегеніміз сондай иман хазрет расул Алла тағаланың жанбунан алып келген бұйрықтарын бекер деп бүтін дүние жұрты сөйлеп тұрса да, ол жақсы адам сол растаған қалпынан көңілі заррадай³¹ қозғалып қайтпас. Бұл иман — кәміл иман, Құдай тағала қасында зор мәртебедегі адамдардың иманындай. Екінші түрі — иман истидләли³² деген. Құдай тәбарак уа тағала барлығын һәм бірлігін дәлелменен, ақылмен ойлап болып рас тұтуды айтады. Яғни бұл көк пен жер, ай мен күн, теңіздер, адамдар уа ғейри дүниедегі ғажайып зат, махлұқтардың бәрі әуелінде өз-өзінен жаратыла алмайды ғой, мұны жаратушы ешкімге теңдесі жоқ бір ие болса керек деп, Алла тағаланың барлығын осынан түсініп, біліп және егер Құдай тағала екеу, үшеу болса әр патшаның заңы әр түрлі болған реуішті жаратқан дүниелері де әр түрлі болып һәм араларында араздық, татулық рәуіштілер болар еді. Көктегі, жердегі зат — махлұқтың өзгермейтін бір қалыпша, бейне бір жүргізіп жіберген сағаттай өз-өзінен қалпынан танбай келуіне қарап Құдай тағаланың екі емес, бір екендігін осыдан танып, осылайша Құдай тағаланың барлық, бірлігін дұрыстауды — иман истидләли³³ деп айтады. Бұл рәуішше иман келтірмек әркімге уажиб³⁴, уажибті орнына келтірмегендер күнаһар болар. Үшінші бір түрі — иман таклиди³⁵. Бұл иман — өз ақылымен Құдайды танымайынша, ата-бабаларының ұстап келе жатқан жолы ғой деп иман келтіргендердің иманы болар. Әрине, бұл иман надан халықта болады, соның үшін ең әлсізірегі болса керек. Өзі еш нәрсеге түсінбей, біреудің сөзіне, мысалына еріп іс етуші кісі және бір айыпты шайтандай азғырушыға жолықса, бұл азғырушыға және еріп кетіп, діннен шығуы да жеңіл

болғаны үшін. Бірақ осылайша әлсіз, қауіп-қатері көбірек иман болса да, Құдай тәбарак уа тағала бұл иманды да дұрыс деген һәм Кәләм шарифінде бұйырған: (уа лә такулу лиман илқа илайкум саламун ләста муминан) яғни «ассалам алайкум!» деп сәләм бере білген кісіге де «мұсылман емессің деменіз» депті.

Жоғарыда айттық, Құдай табарак жанбунан пайғамбарымыз Мұхаммад мустафа салла аллаһу алайһи уа саллам³⁶ не түрлі керекті бұйрықтар келтірсе — бәріне иланумен мұсылман боламыз деп. Құдай тағала Құран карим³⁷ ішінде баян еткен һәм пайғамбарымызға берілген сол, айтсақ керек «иландым Алла тағалаға, һәм періштелеріне, һәм кітаптарына, һәм расулдарына, һәм ақырет күніне, жақсылық-жамандық Алла тағаланың тағдырынан екеніне, һәм өлген соң тірілмегімізге» деп.

Егер біреу сұраса: «Құдай тағаланың жаратушы екенін неден білдің?» — деп, — жауап беру керек — екі дәлелмен білдім: біреуі — нақли дәлел, біреуі — акли дәлел. Нақли дәлел дегеніміз сол — Құдай тәбарак уа тағала Кәләм шарифте бұйырды: (уа халақа кулли шайһн), яғни, «әр нәрсені Құдай жаратты» деп. Акли дәлел дегеніміз сол — ешбір шек жоқ дүниедегі бар нәрселердің бәріне де бір бар етуші керектігіне. Ол жаратушы ешбіреудің жәрдеміне мұқтаж болмаса керек. Егер жаратушылық жаралуына һәм жаратуына екінші біреудің жәрдемі керек болса, әрине, оны қадір бас жаратушы деп айтуға болмайды. Мәселен, адамның дүниеге келмегіне ата-анадан тумақ керек, ал ата-анасының дүниеге келмегіне бұлардың өздерінің және ата-анадан тумақтығы керек. Бұл сипатпен бас жаратушы болмақ мүмкін емес. Не болмаса адам топырақтан кірпіштей, табақтай нәрселер істесе, мұны түп жаратушы кім екендігін тергеп кісі сұраса керек: «топырақты кім жаратты» деп, «Топырақ жерден алынды», десе, «жерді кім жаратты» демек керер болар. Әлбетте, жерді, көкті, отты, жел-

ді, суды біреудің жәрдеміне мұқтаж жандықтардың еш бірі жаратуы мүмкін емесігі әркімнің көзіне көрініп тұр. Бұлай болса, бұл дүниедегі зат, махлұқтардың бәрін де ең әуелі барлыққа келтіруге ешкімнің жәрдеміне мұқтаж емес бір иенің барлығында еш шек — шүбә жоқ болса керек. Егер біреу сұраса: «Құдай тағаланың бірлігіне не дәлелің бар?» деп, жауап бермек керек: бұған да екі түрлі дәлеліміз бар, бірі — нақли, бірі — ақли. Нақли дегеніміз сол — Құдай тағала Кәләм шарифте бұйырды: (ләу кәна фиһима әлиһатан илла аллаһа лә фасадата) яғни «жерде, көкте Алладан басқа тағы алла болса жер, көк бұзылар еді» деген. Ақли дегеніміз сол — жерде, көкте екі құдай болса бірі біріне қарсы келуі мүмкін болар еді. Бірі жер, көктің болуын тілесе, бірі, бәлки, болмағанын тілер еді. Бұлай болғанда не екеуінің де тілегені орнына келер еді, не біреуінің тілегені орнына келер еді. Бұл сипаттың екеуі де жаратушы болмаққа лайық емес. Екеуінің тілегені бірдей орнына келсе, жаратылған дүниелері бұзылмай тұру үшін бірі бірімен тату тұруы керек болады. Мұндай біреудің татушылығына — жәрдеміне мұқтаж болмақ Құдайға лайық емес. Болмаса, біреуінің дегені болып, біреуінің дегені болмай қалса, болмай қалғанының ісі әлсіздікке келсе керек. Жаратушыға әлсіздік игі бастан лайық емес.

«Алла тағаланың періштелеріне сыйындым» деген сөздің мағынасы; яғни рас білдім, Алла тағаланың періштелері бар-ды. Бұл періштелер әрқайысы құлшылықта болар әркімнің суретіне кіруге шамалары келеді. Өз араларында еркектік, әйелдік жоқ, жемек-ішпекке, ұйықтамаққа мұқтаж емес. Олардың тамағы — Құдай тағалаға тасбиһ³⁸. Бұл періштелердің де пайғамбары бар. Періштелердің пайғамбарлары — Жабраил, Исафил, Азраил, Микаил. Бірақ періште пайғамбарларынан адам пайғамбарларының дәрежесі артық болады. Себебі сол адам баласы асау, ішу, ұйықтаудай һәм мұнан бөтен нәфстермен³⁹ жаратылады, періштелерде мұндай нәфіс

жок. Соның үшін адам баласына тура жолдан жазбай, Құдайға құлшылық етіп тұру машықтырақ болады. «Иландым Алла тағаланың кітаптарына» деген сөздің мағынасы — «Рас, нандым Алла тағаладан енген кітаптардың баршасына да» яғни хазрет Адам алайһи-с-саламнан хазрет Мухаммед алайһи-с-саламның екі арасында қанша кітаптар енгендігінің хисабы⁴⁰ Құдайға мағлұмды. Солардың бәрінің де Құдай тағаладан жіберілгеніне иландым демек болар. Бұл кітаптар арасында белгілі зор кітаптар төртеу: Таурат, Забур, Инжил, Фуркан. Таурат — Муса алайһис-саламға берілген Құдай тағаланың кітабы-ды. Неше замандардан соң Тауратпен іс қылудың муддаты⁴¹ толып Алла тағала өз күдіретімен Тауратпен құлшылық етуді тоқтатып, орнына Забурды ендірді. Забур Хазрет Дауд алайһи-с-саламға енген. Неше замандардан соң забурмен іс істеудің муддаты толып, оның орнына Құдай тағала Инжилді жіберді Хазрет Иса алайһис-саламға. Неше замандардан соң Инжил шарифпен іс істеудің муддаты толды деп, Құдай тағала күдіретімен Құран каримді ендірді деп иланамыз. Бұл Құран ақыр заман пайғамбары Мухаммед мустафа сала аллаһу алайһи уа салламға⁴² ендіріліп, мұнан соң кітап ендіруді һәм Мухаммед пайғамбардан соң дүниеге пайғамбар жіберуін тоқтатты. Соның үшін дін исламды ақырғы дін деп һәм пайғамбарымызды пайғамбарларымыздың ахыры деп білеміз. Құдай тағаланың пайғамбарларына иландым деген сөздің мағынасы — Алла тағаладан жіберілген пайғамбарлар қанша болса һәм-меси хақ-ты⁴³ һәм рас деп білмек. Бұлардың қайсысының да болса пайғамбарлығына іңкәр етуменен иман табылмайды. Пайғамбарлардың әуелі — Адам алайһи-с-салам, ахыры — Мухаммед алайһи-с-салам. Бұл екеуінің арасында қанша пайғамбар өткені анық мағлұм емес. Қәләм шарифте айтылған: (уа минһум ман қасасна алайка уа минһум ман лам нақус алайқа) яғни «ей, Мухаммед, сенен бұрын да біз пайғамбарлар жібердік, олардың

бағзысының хақында саған хабар бердік, бағзысы хақында хабар бермедік» деп. Бірақ қанша пайғамбар болса да — бәріне де иландық деп, иман келтірмек керек. Оның үшін Брахма⁴⁴ деген бір халық пайғамбарлық жалғыз Адам пайғамбарда деуменен, Сабие⁴⁵ қауымы Шиш пен Ыдырыстан бөтен пайғамбар жоқ деуменен, һәм жаһуд⁴⁶ халқы Мусадан бөтен пайғамбар жоқ деуменен кафур болдылар. Хатта Құранда аты жазылған жиырма сегіз пайғамбардың аттарын білмек әр мұсылманға уажиб. Бұлардың аты: аууал — Адам алайһи-с-салам, екінші — Нұх, үшінші — Һүд, төртінші — Лут, бесінші — Зул-Кафил, алтыншы — Салех, жетінші — Ибраһим, сегізінші — Аюб, тоғызыншы — Исмаил, оныншы — Исхак, он бірінші — Юнус, он екінші — Идрис, он үшінші — Яғкуб, он төртінші — Юсуф, он бесінші — Ильяс, он алтыншы — Иляс, он жетінші — Дауд, он сегізінші — Сулейман, он тоғызыншы — Муса, жиыrmасыншы — Һарун, жиырма бірінші — Яхья, жиырма екінші — Иса (Ғиса), жиырма үшінші — Шағиб, жиырма төртінші — Зікірия (Закария), жиырма бесінші — Мухаммед алайһи-с-салам рахматукуһумма аллаһу⁴⁷, және бұлардан басқа жиырма сегіздің қалған үшеуі — Азиз (Ғазиз), Лүкман, Ескендір зу-л-Қарнайн. Бұл үшеудің хақында біреулер пайғамбар, біреулер әулие еді деп айтысады.

Ақырет күніне иландым дегеннің мағынасы «Құдай тағаланың құдірет еткен уақытында бұл дүние бұзылып, қиямет болады» деп илану. Қияметтің болуына да нақлан һәм ақлан дәлел бар. Нақлан дәлел Кәләм шарифте айтылған (иннас-са ата әтиятун лә райба фиһа) яғни «қиямет келешек келмегіне мұсылмандар шек айтпаса керек» деген. Ақли дәлел сол — қиямет болудан соң өліктер тіріліп, мизан сарат⁴⁸ құрылып, Құдай тағала әр пенделердің дүниеде істеген жақсы қылығына қарай ішкері ұрмақ бұйырып, жамандық пиғылға тозақ бұйырса керек. Бұлай болмағанда дүниеде жақсылық, жа-

мандық етсең де, ақыретте ешбір сұрауы болмаса жаман мен жақсы Құдай алдында бәрі бірдей болғанға келер еді.

Жақсылық, жамандық Құдайдан деп иланбақтың мәнісі әр пенденің жақсылық не жамандықпен болуын Құдай тағала құдіретімен күн бұрын білуші һәм пенделердің қылашақ ісі, пиғылы ләукун-махфузда⁴⁹ жазылып қойылған. Бірақ Құдай тағала ешкімді жамандық жолға бұйырмады, мынау жамандық, мынау жақсылық деп көрсетіп, адам баласына қай жолға түссе де ыхтияр берді. Жақсылық етуші болса Құдай тағала жаннатқа бұйырып, рахым етеді. Жамандық етушіге азап бұйырады. «Өлгеннен соң қабірден тіріліп тұрмаққа иландым» дегеннің мағынасы — өлген соң тірілуді рас, хақ деп білдім демек. Өлген соң тірілу турасында һәм нақли, һәм ақли дәлел бар. Нақли дәлел сол — Құдай тағала Кәләм шарифінде бұйырды: (сумма иннакум яума алқи-ямати тубьғасуна және құл Юхайһа әлләзи аншаһа аууала марратан) яғни «адамдарға айт әуелде ол адамдар тіпті жоқ еді, жоқтан бар болды ғой» деп. Ақли дәлел сол — Құдай тағала пенделерді әуел жоқтан бар етуге құдіреті келгенде бар болып, өлгендердің сүйегін жидырып және тірілтіп адам етуге, әрине, құдіреті келсе керек. Және адамдар Құдай тағала жаратып бұйырды құлшылық етуге һәм жақсы қылықты болмаққа. Сонда да бір пәре⁵⁰ адам Құдай бұйырығын тұтып жақсылық жолда болса, бір пәрелер жамандық жолға түсті. Бұлай болса, Құдай тағаланың әділеттігіне лайық жақсылар мен жамандардың айырмасын бір таразы күн жаратып көзге көрсетуде.

Біреу сұраса «Құдай тағаланың сипаты нендей» деп, жауап бермекке керек? Құлшылық етуімізге лайық Алла табарак уа тағала жалғыз-ды, ешкімнің ол Алла тағалаға ұқсастығы, теңдестігі жоқ. Ол Алла тағала дене иесі емес, сурет иесі емес, асыл жауһардай заттар сипатында емес, мекен я бір орын иесі емес, бос орынды тол-

тырушыдан емес, тамақ жеушілерден, ішушілерден емес, біреуді тудырған емес, яки біреуден туған емес, һәм ол Құдай тағаланың бар болуына ешбір заман жоқ жиһат сәттен яғни алты түрлі тараптан: оңы, солы, алды, арты, асты, үсті болудан таза-ды. Алла тағалаға ешбір нәрсе уажиб емес, яғни не нәрсені қалайынша жаратамын һәм бұйырамын десе — өз еркінде және Алла тағала қадим-ді, әуелден ақыр бар-ды, барлығының әуелі һәм ақыры жоқ, һәмме өткен замандарда бар-ды һәм бола шақ замандарда бар-ды. Ол Алла тағала ешбір нәрсені хикметсіз һәм керексіз, пайдасыз етіп жаратпады, көзімізге көрінетін зат, махлұқтардың бәрінің де керек орны бар

Алла тағаланың сифат субутия⁵¹ деген жеті сипаты әуел — хаят яғни тірі-ді, біздің ақылымыз жетпейтін тірлікпен алим⁵² болушы-ды, құдірет күш иесі-ді, жоқтан бар етуге һәм бардан жоқ етуге күші жетуші, самғ⁵³ естуші-ді, бізге рәуішті құлақпен емес, басар⁵⁴ көруші-ді, бізге реуішті көзбен емес, ирадат⁵⁵ тілеуші, яғни әуелде өзі тағдыр еткен нәрсесін тілеген уақытында дүниеге шығарушы, такуин⁵⁶ жоқтан бар етуші-ді, кәләм сөйлеуші-ді, біздің ақылымыз жетпейтін сипатпен, бірақ бұл сөйлеу бізге рәуішті тілмен, әріппен, дауыспенен емес

Жоғарыда айттық, дүниеге келген пайғамбарлардың ең ақыры — біздің пайғамбарымыз Мухаммед мустафа сала аллаһу алайһи уа саллам деп һәм шаһадат, яғни куәлік иманымыз ішінде айтамыз: «куәлік беремін — жоқ-ты бір Құдайдан басқа құдай, һәм куәлік беремін — Мұхаммед оның құлы һәм елшісі-ді» деп. Пайғамбарымыз хазрет Ибраһим пайғамбар нәсілінен, атасы — Абдулла, шешесі — Әмина, араб жұртында Мекке деген шаһарда дүниеге келіпті. Мухаммед пайғамбарымызды ақырғы пайғамбар етіп, бөтен пайғамбарлардан Құдай тағала қасында өзінің һәм умматтарының⁵⁷ дәрежесін артық, сүйіктірек ету Құдай тағаланың әзли құдіреті-ді. Кәләм шарифте айтылған: кунтум хейра уммата ухрижту

лин-наси яғни «Мухаммад пайғамбар умматын қумуғ⁵⁸ умматтардан артығырақ еттік»,— дейді Құдай тағала. Мухаммад алайһис-саламның пайғамбарлығы әшкере бола бастауы қырық жасынан бері болды. Пайғамбарымыз алайһис-салам халыққа түрлі шариғат үйретсе, Құдай тағаланың Жабраил есімді бас періштесі арқылы ендірілген бұйрықтарымен үйретті. Ол бұйрықтар жиылып жазылған кітаптың есімін Құран шариф деп атаймыз. Пайғамбарымыз алайһис-саламның сипаты орта бойлы, ақ жүзді, жирен сақалды, қара шашты, ешбір адамға бітпеген көркем сипатты еді. Жауырынында муһр набууат⁵⁹, яғни Құдай тағала құдіретімен жаратылған муһрі бар еді. Сөйлесе тілі балдан һәм тәттірек әрі не айтса тек Құдайдың бұйрықтарын айтып һәм адамдар өз араларында бір-біріне әділ, рахымды болмақты, бірін-бірі ренжітпеске, өсек-өтірік айтпасқа, бейшара, жетімдерге қайырлы болмаққа керек, қай діндегі адамды болса да қиянат етпеске, үлкен-кіші, бай-жарлы, құл-патша — баршасы Құдай алдында бірдей. Құл екендігіне, денені һәм көңілді, таза сақтамаққа, әр сағат Құдайды ұмытпай, пендешілікке лайық құлшылық ету турасында тынбай үгіт етер еді. Пайғамбарымыз алайһис-салам еш уақыт дұшпанына да жауыз дұға қылмас еді. Ухуд соғысында⁶⁰ бір кәпір тісін сындырғанда да жылап тұрып дұға айтты: «әй, Құдая бұл бейшараға тауфиқ (көмек, бақыт) бер» деп. Өмірі ішінде қаншама жұрттарды дінге көндіріп, қаншама зор дәулет қазыналар жиылғанда да өзі ол малмен аслан⁶¹ пайдаланбас еді. Ондай малдың бір парасын жұрт пайдасындағы қазынаға, бір парасын пақыр-бейшараларға, бір парасын сахабаларға⁶² берер еді. Хатта бұл дүниеден өтер уақытында жамағаттарына бір динар, яғни бір теңге қалдырып кетуге де шамасы келмеді. Пайғамбарымыз Құдай тағала бұйрығыменен Меккедегі Масжид Харам⁶³ дегеннен Бейтул Муқаддастағы Масжид Ақса⁶⁴ дегенге барып, ол масжилтен Құдай тағаланың изнімен⁶⁵ көкке асып, Құдай табарақ уа тағалаға сөйлесті. Мұны миф-

раж⁶⁶ деп атайды. Бұл миғражға асқан күні ражаб⁶⁷ айының 28-күнінде болған үшін шаһарлы жерлерде сол күнді мейрам етиседі. Пайғамбарымыз алайһи-с-саламның бас жолдастары төртеу еді. Бұларды біз шаһариярлар⁶⁸ деп атаймыз. Ол шаһариярлардың аты: аууал хазрет Әбубекр, екінші — хазрет Омар, үшіншісі — хазрет Осман, төртіншісі — хазрет Әли. Бұларға Құдай тағаланың рахматы болғай еді. Пайғамбарымыз бұл дүниеден екінші дүниеге сапар шегерінде халифалық орнын өз әулетін жақын көріп өз әулетіне бұйырмады. Өзінен соң хазреті Әбубекрге бұйырды. Онан соң хазрет Омарға, онан соң хазрет Османға бұйырды, онан соң хазрет Әлиге Пайғамбарымыз алайһи-с-салам жиырма үш жыл пайғамбарлық етіп, әуелі араб жұртын дін исламға көндірді. Онан соң неше уа неше бөтен жұрттарға дін үйретіп, Құдайдың бұйрығын һәм кәләм шарифті дүние жүзіне кәміл әшкерә⁶⁹ етіп, һәм өз тарапынан үгіт — хадистер⁷⁰ қалдырып, 63 жасында бұл жалған дүниеден мәңгі дүниеге қайтты.

Мұнан соң жоғарыда айтылған шаһариярлар һәм пайғамбар уақытында бірге жүрген жарандары дін исламды бөтен дүние жүзіне қыдырып жүріп үйретіп, на-дандарды жолға салды. Бұлардан соң пайғамбарымыздан, шаһариярлардан уа ғейри сахабалардан үйренген сөздерін көріп қалған жақсы мұсылмандар, бұларды табиғин⁷¹ деп атайды һәм бұл табиғиндердің сөзін естушілер табғ-табиғиндер. Бұлар һәм аяттан, яғни Құдай тағаланың Құранда бұйырған сөздерінен, һәм хадистен, яғни пайғамбарымыздың өзі айтқан һәм өзі орнына келтірген үгіттерінен баян етіп, неше-неше кітап шығарып, соңғы халыққа қалдырып кетті. Онан соң ғұлама мүжтаһидин⁷², яғни, зор ғалым-молдалар шығып, аят пен хадисті әркім түсініп біле алмас деп, әрі аят хадистен айра⁷³ басқа кітаптар түзіп, мағынасын түсіндіріп, қара халыққа да түсінікті кітаптар шығарып берісті. Бұлардан соң және ғалым молдалар әр жұртта көбейіп, қайсысы өз жұртының тілінше дін ілімін үйретіп, кітаптар шыға-

рып, осы қалыппенен ғылымы бүтін дүние жүзіне жайылып болды. Бұл ғұламалардың шығарған кітаптарының қайсысы ахыретімізге пайдалы, қайсысы осы дүниеге пайдалы ғылымдар. Мәселен, ғылым хисаб дегеніміз бұл күнде қайсыбір уәлаяттардың медреселерінде оқытатын математика есімді ғылым. Ғылым табиб дегеніміз ауруларға дәрі мәнісін үйрететін медицина деген ғылым; ғылым һайат уа афлак дегеніміз астрономия деген ғылым. Мужтаһид ғұламалар арасындағы ұлықтары төртеу: имам Ағзам, имам Мәлік, имам Шафиг, имам Ахмад бну Ханбал Яссауи. Бұл төртеуі шариғат мәнісін толық тексеріп, халыққа түсіндіріп берді. Біз ол төрт имамның ішінде имам Ағзам мазхабында⁷⁴ боламыз, яғни имам ағзамның үйреткен шариғаты бойынша іс етеміз.

Енді, ей, дін қарындастарым, бұл пайғамбарымыз бен пайғамбарымызға жақын-жақсылардың бәрі де тынбай жүріп дүние һәм ахиреттің ғылымынан үйреніп һәм халыққа неше түрлі кітаптар, үлгілер қалдырып кеткен болса, бізге де жалқаулыққа салынып еншәрсені білмей жүруіміз, әрине, адамшылығымызға лайық емес. Сол бұрынғылардың мысалына қарап сөздер һәм әрбір пайдалы ғылымдарды үйреніп білмекке иждиһад⁷⁵ етуіңіз лайық. Пайғамбарымыз алайһи-с-салам айтқан: (ал илму тажун лил фата уа-л-ақлу туқун мин заһабин уа-л-жаһлу нарун таталаһһабу) яғни ғылым жас жігіттердің басқа киген тәжіндей, ақыл алтын зынжырдай⁷⁶, нанадық әлек ететін оттай деп, және хазрет Әли айтыпты ғылым деген бір дайырадай, ал дайыра⁷⁷ суынан ішкен де арманда, ішпеген де арманда. Ішкендердің арманда болуы — ғылым деген сонша терең, тәтті нәрсе, оның суынан бір ішкен кісі және көбірек оқып, көбірек үйренсем дей-дей ақыры ғылым түбіне жете алмай арманда кетер. Тіпті ішпегендердің арманда болуы — ғұмыр бойы қараңғылықты кешіп, жақсылық-жамандықты айыра алмай надандықта өтер. Бұл бейшаралардың халі бегірек⁷⁸ мүшкіл», — деген екен.

ЕКІНШІ БАБ

АҒМАЛ ЗАҒИР

ТУРАСЫНДА

Ағмал заһир дегеніміз пенденің көріну, әшкере істейтін шариғат бұйырған істер. Құдай тағаланың бұйырған заһир істерінің аты — парыз, уажиб, суннат⁷⁹, мустахаб⁸⁰, бұйырмаған һәм тыйған істерінің аты харам⁸¹, макруп тахрими⁸², макруп танзиһи⁸³ және бұйырмаған һәм тыйылмаған бар істің аты — мубах⁸⁴.

Парыз дегеніміз сондай бұйрық. Мұны орнына келтірудің керектігінде ешбір шек жоқ, яғни Құранда, не хадисте, не барша мұсылманның аят-хадиске тура келтіріп ынтымақпен шығарған бұйрықтары намаз, руза, закәт⁸⁵, хаж⁸⁶ рәуишти, бұл парызды орнына келтірмеген кісіге қияметте отпен азап етілінеді. Тіпті ол парыздың парыз екеіне нанбаған кісі — кәпір болады. Уажиб дегеніміз сол, ол уажиб бұйрықтарды орнына келтірген кісіге көп сауап⁸⁷ (сауаб) болар. Орнына келтірмеген кісіге отпен азап болар. Бірақ уажибқа нанбағанмен кәпір болмайды. Мәселен, ид (ғид)⁸⁸ намаздарын оқу, пітір — (фтр, фср) — садақасын⁸⁹ беру, құрбан шалу

реуіштілер. Суннат дегеніміз пайғамбарымыз Мұхаммад мустафа сала аллаһу алайһи уа саллам өмірінде бір мәртебе, не екі мәртебеден артық қоймай — әдет етіп істеген істері. Мәселен, азан қамат⁹⁰ оқу, намазды жамағатпен⁹¹ оқу реуіштілер. Бұл суннатты орнына келтірген кісі сауапта болар, қойған кісі пайғамбар шапағатынан махрум⁹² болу деген қауіпі бар. Мустахаб дегеніміз пайғамбарымыз алайһи-с-саламның бірде істеп-бірде істемеген істері, мәселен, оразалар, нәфл⁹³ — садақалар реуішті. Бұл мустахабты орнына келтіргендер сауабты болар, келтірмегендер күнаһлы⁹⁴ болмас. Мубах дегенімізді істегенге сауаб жоқ, істемегенге күнаһ жоқ (асамақ, ішпек, ұйықтамақ реуіштілер).

Құдай тағаланың тыйған істерінен: харам дегеніміз шарифаттың қатты тыйған ісі. Харам деген нәрсенің харам екендігіне ешбір шек етуге орын болмас. Харамды істеген кісі отпен азапта қалар, тіпті харамды харам емес деген кісі кафир болар, істемеген кісі зор сауабта болар. Бірақ харамды істегендер тоба насух⁹⁵ қылумен күнәлары кешілер. Макруһ тахрими дегенімізді істеген кісі сауабқа, істеген кісі азабқа жолығар. Бірақ бұл макруһ тахримиді адал деумен кафир болмас. Макруһ танзиһи жанарақ макруһ, мұны істеумен күнәлі болмас, бірақ толық мұсылмандар істемеске жүһд⁹⁶ етерге керек, мәселен, намаз ішінде сәжде⁹⁷ орнынан бөтен жер қарау, суннат мустахабты қою рәуіштілер.

Енді аууал⁹⁸ пенделерге міндетті парыз, уажиб, суннат, мұстахабтар турасында айталық. Адам баласының Құдай тағалаға ететін құлшылықтарының ішінде зор міндетті парыздар бесеу: әуелі — иман болу, екінші — намаз оқу, үшінші — әр жылда рамазан айында ораза ұстау, төртінші — әлінен келсе әр жыл сайын зекет беру, бесінші — шамасы келгендер өмірінде бір рет хажға бару. Иман турасында жоғарыда айтып өттік, соның үшін енді соңғы төрт парыз бен харам макруһ нәрселер турасын баян етелік.

ӘУЕЛІ НАМАЗ ТУРАСЫНДА

Бізге парыз балиғлыққа⁹⁹ жеткен соң, яғни бай баласы болса еркегі 12 жасқа, әйелі 9 жасқа, жарлы балаларының еркегі 14 жасқа, әйел 12 жасқа келген соң күн сайын бес уақыт намаз оқымаққа. Намаздың уақыты: ерте намазы — таң атқаннан бастап күн шыққанша, әуелгі намазы — түс қаңғи (ауа) бастаған уақыттан бастап көлеңке әркімнің өз көлеңкесіндей екі болғанша, екінді намаз — әуелі намазының соңғы уақытынан бастап күн батқанша, ахшам — күн батқаннан бастап күннің қызылы басылғанша, хуфтан намазы — сам жамырағаннан бастап таң атқанша. Намаз оқуға даярланғанда әуелі дененің, бойдың таза болмағы керек, таза болмаған кісі ғисл құйынарға керек. Ғуслдың¹⁰⁰, яғни түсудің парызы — үш: әуелі аузына су алмақ, екінші, мұрнына су алмақ, үшінші, барша денесін жумақ және суннаты үшеу: әуелі, екі қолын жумақ, екінші, іш дәретін алмақ, үшінші, намаз дәретінше дәрет алмақ. Намаз дәретінің төрт парызы бар: бір — бет жумақ, ұзыны маңдайдағы шашынан бастап иек астына шейін, көлденеңі бір құлақ жұмсағынан екінші құлақ жұмсағына шейін, екіншісі — екі қолын жумақ шынтағына шейін, үшінші — бастың төрт бөлігінің бәріне масх¹⁰¹ қылмақ, төртінші — екі аяғын жумақ. Бұл парыздардың бәрі орнына келмесе де дәрет дұрыс болмайды. Намаз дәретінің суннаттары — әуелі, дәретті (бисмиллаһи-р-рахмани р-рахим) деп бастамақ, онан соң екі қолын жумақ, аузын мисуакпен¹⁰² жұмақ, аузына су алмақ, мұрнына су алмақ. Сумен сақалын араластырмақ, бармақтарын араластырмақ және әр денесін жуғанда үш-үш реттен жумақ, һәм әр денесін ретпен жумақ, басының баршасына масх қылмақ және дәрет арасында бөтен жұмысқа айналанбай дәрет қылмақ. Дәреттің мустахабтары: әр денені жуғанда оң жағынан жуа бастамақ және мойнын масх қылмақ. Дәреттің бұзылатын істері: әуелі түзге отыру, денесінің

бір жерінен қан, сары су шықса, түкірікті қызартқан шамаға шейін тіс қанаса, қан қосылса яки бөтен құсықты ауыз толғанша құсса, ұйықтамақ, есі кетпек, жын-дану, балиғ¹⁰³ болған кісі намаз ішінде үн шығарып күлу — осылардан дәрет бұзылады. Жаңадан алмаққа керек. Егер намаз уақытын өткізбей барып дәрет алатын жақын жерде су болмаса, һәм судың алыстығы бір миль шамасы, яки төрт мың қадамнан жақын болмаса, немесе су болғанда да біртүрлі дертті адам болып денеге су тигізуден залал болғандай болса немесе суға баратын жолында адамға залал ететін қорқынышты махлұқ я жау бар болса ғисл мен дәрет орнына таяммум¹⁰⁴ қағып намаз оқуға болады. Таяммум дегеніміз сол, бір таза жер жынысына әуелі екі қолын ұрып жүзіне масх етеді, яғни бетін сипайды, екінші рет екі қолын сол жерге және ұрып, шынтағына шейін сипайды. Бұл таяммумды тозаңы бар таза киімге соғып таяммум етуге де болады. Және мәсіге масх ету дегеніміз дәретті, мәселен, таңертең бір алып, аяғын жуып мәсі киген соң, сол күн ішінде келесі тәулікке шейін жаңадан аяқ жумай-ақ, мәсі сыртынан масх етумен аяқ дәретін алғанға хисаб (есеп) болады. Бұл мәсіге масх ету дегеніміз қолға су алып үш бармақ қада-ры¹⁰⁵ мәсі сыртынан сызық ету, осылайша мәсіге еткен масхтың үйінде тұрған мұқим¹⁰⁶ кісіге мұддаты — сол мәсіні киген соң дәрет бұзылған уақыттан бастап — бір тәулік, мусафирға¹⁰⁷ осы қалыпша — үш тәулік. Егер мәсінің үш бармақ шамасынша жыртығы бар болса, масх оған жарамайды.

Намаз ішінде он екі парыз бар, алтауы — тысқары, алтауы — ішкері. Тысқары болған алтауы: әуелі, намаз оқуға кірісерден бұрын денесін тазалау, яғни ғусл керек, орнында ғусл етіп дәрет алу; екінші, киімін һәм намаз оқитын орнын нәжістен пәк ету; үшінші, ұят жерлерді ашық қоймай, жауып оқымақ, еркек болса, тізесі мен кіндігінің екі арасын, әйел болса беті мен екі қолы, екі аяғынан басқасының бәрін жабу керек. Осы ғаурат¹⁰⁸

деп, яғни жасырылатын жер деп, аталған денелердің төрттен бірі жабылмаса да намаз дұрыс болмайды. Төртінші, намазды уақытымен оқымақ. Бесінші, бетін құбылаға қойып оқымақ. Алтыншы, намазға ниет ету.

Ішкері болған алты парыздың бірі — такбир тахри-ми¹⁰⁹, яғни «аллаһу ақбар» деп намазға кірісу; екіншісі — қиям¹¹⁰, яғни намаздың әрбір ракағатында¹¹¹ бір рет аяқ үстіне тұру; үшіншісі — қира атун¹¹² яғни, намаз ішінде құран сүрелерін оқу; төртінші — рукуғ¹¹³, яғни басын, денесін иіп, екі қолымен тізеге сүйену; бесінші — сажда¹¹⁴, яғни басын жайнамаз үстіне жүзін төмен салмақ; алтыншы — ақырғы отыру, ат-тахият¹¹⁵ оқитын шамаға шейін. Бұл он екі парыздың бірі орнына келмесе де намаз дұрыс болмайды.

Намаздың уәжибтері — он екі. Бірінші, «Әлхамды»¹¹⁶ дұрыстап оқымақ, екінші, бұл «Әлхамдыға» әуелгі екі ракағатта бір ұзын сүре немесе үш қысқа сүре қосу; үшінші, намаздың ретін орнына келтіру, яғни, әуелі қиям, екінші — рукуғ, сонан соң сажда рәуіштілерді бұрын істейтінін бұрын істеп, соң оқылатынын соң оқымақ; төртінші, төрт ракағат я үш ракағат намаздарда ортасындағы ат-тахиятқа отыру; бесінші, әр отырыста ат-тихайат оқымақ; алтыншы, қира атты намаздың әуелгі екі ракағатында оқу: жетінші, утр намазында дұға Кунут¹¹⁷ яғни аллаһумма энә настағинакты¹¹⁸ оқымақ. Бұл дұғаны білмегендер бөтен бір білген дұғасын оқыса да болады; сегізінші, екі гид намаздарының такбирлері, тоғызыншы, имам болған кісінің намаз ішінде әшкере дауыстап оқитындарын дауыстап оқуы; оныншы, жасырын оқитын орындарды жасырын оқуы; он бірінші, тағдилу-л-аркан¹¹⁹ яғни қиямды, рукуғты, саждені орнына келтіру, асығып бірін біріне қосып жібермейінше; он екінші, сәлем бермек. Осы уәжибтерді біле, көре орнына келтірмеген кісі күнәлі болар, бірақ намазы дұрыс. Егер хатадан¹²⁰ қалдырса, күнәлі емес. Жаңылған үшін сажде

соғу керек. Сәжде соғу дегеніміз намаздың акырғы отырысында ат-тахиятты «абдуһу уа расулуһуға» шейін ғана оқып, екі жаққа сәлем беріп, сонан соң қайта отырып ат тахиятты басынан аяғыңа шейін, яғни, салауаттарымен¹²¹ бірге оқып, екі жаққа сәлем беріп, намазды тамам ету. Бірақ алдында имам бар болса, әуелгі ретте бір жағына ғана сәлем беріп сажда соғылады.

Намаздың суннаттері жиырма бес. Әуелі намазға кіріскенде екі бармақты жоғары көтеріп екі құлағының жұмсағына шейін апармақ, екінші, оң қолын сол қолының үстіне салып кіндік астына қоймақ; үшінші, сунна¹²², яғни «субханды» оқымақ; төртінші, «Әлхамдан» бұрын (ағузу билла мин аш-шайтани-р-ражим)¹²³; бесінші, мұнан соң бисми-л-лаһи-р-рахман деп оқымақ, бұл үшеуін де жасырын, дауыстамай оқу тиісті; алтыншы, үш я төрт ракағатты намаздардан соңғы екі ракағатында «әлхамды» оқымақ; жетінші, «әлхамды» оқып болған соң, жасырын «әмин» демек; сегізінші, рукуғ сажда араларында такбир¹²⁴, яғни «аллаһу акбар» деп айтпақ, имам бұл такбирді әшкере¹²⁵ айтады, ұйығандар жасырын айтады; тоғызыншы, рукуғ қылғанда екі тізесіне таянбақ, екі қолтығын қуыс етіп; оныншы, рукуғта арқасын тегіс түзеп тұрмақ; он бірінші, рукуғта үш рет (субхана рабби әл-азым)¹²⁶ деп айту; он екінші, рукуғтан бас көтергенде жалғыз оқыған, яки имам болған кісі болса (самиға аллаһу лиман хамидаһу)¹²⁷ демек, имамға ұйығандарға¹²⁸ (раббана лака әлхамду)¹²⁹ демек; он үшінші, бұл раббана лака әлхамдуны камил рукуғтан¹³⁰ тұрып, тура тұрған соң айтпақ; он төртінші, саждеге барғанда екі қолынан бұрын тізесіне шөгу; он бесінші, онан соң екі қолын жерге қою, қол аяқтарының бармақтарын құбыла тарапына жіберіп һәм сәждеден орын жетсе, екі қолтығын ашық тұтып қарны мен жердің арасында қуыс қалдырмақ; он алтыншы, екі қолдың арасына сәжде ету, екі бас бармағын құлақ жағына қаратып жатқызып; он жетінші, сәжде қылғанда әуелі маңдайдан бұрын мұрнын жерге қоймақ; он сегізінші, сәждеге

үш рет (субхана рабби әлағла)¹³¹ деп тасбиҳ ету¹³²; он тоғызыншы, сәждеден тұрған соң, жерге отырмай һәм қолдарыменен жер тіремей тұрмақ; жиырмасыншы, «ат-тахиятқа» отырғанда оң аяқты шаншып, сол аяқты төсеп, үстіне отырмақ; жиырма бірінші, «ат-тахиятқа» отырғанда екі қолын екі санының үстіне салып бармақтарының арасын ашық етіп отырмақ; жиырма екінші, ақырғы отырыста, «ат-тахият» соңынан пайғамбарымызға салауат¹³³ оқымақ (аллаһумма сала ала мухаммад уаь ала али Мухаммад) ақырына шейін; жиырма үшінші, бұл салауат соңында өзінің білген тілек дұғаларын оқымақ; жиырма төртінші, имам болған кісі оңға, солға сәлем бергенде оң жақ, сол жақтағы кісілерді һәм екі иініндегі әр не істеген істеріңді жазып отырушы, қарауылшы періштелерді көңілге алып сәлем бермек, жалғыз оқыған кісі тек періштелерді көңілге алар; жиырма бесінші, оңға-солға сәлем бергенде мойнының ақтығы көрінетін шамаға шейін мойынды бұрмақ. Бұл суннаттардың қайсы біреуі табылмаса да намаз мойнынан түседі, бірақ суннатты қалдырудан ақыретте сілте¹³⁴ болар.

Намаздың мұстахабтары — сегіз: әуел, (хайа ала-с-салау-атты)¹³⁵ айтқан заманда намазға тұрмақ; екінші, (қад қамат ис салауатты)¹³⁶ айтқанда намазға ниет ете бастамақ; үшінші, такбирдың аяғында (аллаһу акбар) деген заманда құлақ қағу үшін қолын жеңінен шығармақ; төртінші, намаз ішінде аяқ үстінде тұрған уақыттарда сәжде ететін орынға қарап тұрмақ; бесінші, руқуғ уақытында екі аяғы жағына қарап тұрмақ, алтыншы, қиямда тұрғанда екі аяғының арасын төрт бармақ қадыры ашып тұрмақ; жетінші, сәжда уақытында мұрын жағына қарамақ; сегізінші, «ат-тахиятқа» отырғанда киімінің етегіне қарап отырмақ. Бұл мұстахабтарды орнына келтіргендерге сауап бар, орнына келтірмегендер күнәлі болмас.

Намазды бұзатын он төрт түрлі іс бар: әуелі, намаз

уақытында гузірсіз¹³⁷ тамақ қырып қақырынбақ; екінші, түшкірген кісіге намазда тұрып (ярхамук алла)¹³⁸ деп жауап бермек; үшінші, имамнан басқа біреудің жаңылған жерін намаз ішінде тұрып айтып жібермек; төртінші, біреу намаз үстінде тұрған кісіге: «Құдайдан бөтен құдай бар ма?»— деп сұраса да (ла илаһа илла алла)¹³⁹ деп те жауап қайыру дұрыс емес, бірақ өзінің намазда тұрғанын білдіру ниетпен айтса намаз бұзылмайды; бесінші, намазда ғаурат деп аталған денелердің төрттен бірі ашылып тұрса; алтыншы, намазда тұрып бір нәрсе ойына түсіп жыламақ, бірақ ұжмақ-тамуғты ойлап жылаудан бұзылмайды; жетінші, қолы не тілімен біреудің сәлеміне сәлем қайтармақ; сегізінші, намазды балиғ болғаннан бері қарай қалдырмай оқып келе жатқан адамның бір уақытта қалған намазы есіне түссе, ол оқып тұрған намаз бұзылады, әуелі ол еске түскен қазаны өтеп¹⁴⁰, сонан соң уақытындағы намазды өтемек керек; тоғызыншы, намазда тұрып кебіс, мәсі шешу реуішті істер; оныншы, сөйлеу; он бірінші, тамақ жеу; он екінші, тамақ ішу; он үшінші, қарқылдап күлу; он төртінші, есінен тану. Бұл істердің қайсысы да болса істелген болса, намазды қайта оқу уажиб.

Намаз ішінде істелетін істердің он түрлі мақруһы бар Әуел, «ат-тахиятқа» отырғанда төрт қырланып отыру яғни екі аяғын астына басып отыру; екінші, намаз ішіндегі аят, тасбихтерді бармақпен санау; үшінші, сәждеде екі білектерін жерге төсеу; төртінші, көзімен шетке қарау; бесінші, ғузрсыз көзін жұму; алтыншы, сәжде ететін жерден уақ тастар алып айналдырмақ, егер ол тастан сәжде етуге қиын болардай болса бір рет айналдырып жіберуге болады; жетінші, шалманың шетіне ғузірсіз сәжде қылмақ; сегізінші, намазда керіліп-созылмақ; тоғызыншы, уысын аузына баспай есінемек; оныншы, киімінен немесе денесімен, я шашы, я тілімен ойнамақ, қатарда орын бола тұрып намазды артқы жақта жалғыз оқымақ.

Бес уақыт намаз былай оқылады. намаз оқу алдында дененізді, киіміңізді, жайнамазыңызды жоғарыда айтылған қалыпша тазалап, намаз оқитын жерге келіп немесе масжидке¹⁴¹ келіп жүзіңізді құбылаға қойып (ағиззу билла мин аш-шайтани-р-ражим бисми-л-лаһи-р-рахмани-р-рахим) деп бастап ниет айтасыз, ерте намазы болса, әуелі екі ракағат суннат оқылады. «Ниетті Аллаға ниет қылдым ерте намазының екі ракағат суннатын өтемекке, жүзім жөнелдірдім құбыла жағына (халисан лиллаһи та ала, аллаһу акбар)¹⁴² деп құлақ қағасыз. Мұнан соң қолдарыңызды кіндік астына қусырынып (субханака аллаһумма уа бихамдика табарака исмука уа та ала жаддука уа ла илаһа ғейрука)¹⁴³ деп оқисыз. Мұның соңында және (ағуазу биллаһи мин аш-шайтани-р-ражим, бисми-л-лаһир-рахмани-р-рахим)¹⁴⁴-ды айтып, сурат «Әлхамды»¹⁴⁵ оқып, оның артынан бір сүре қосасыз. Әл-хамду мен намазда оқылатын бірнеше қысқа сүрелер мағынасымен бұл кітаптың аяқ жағында бөлек жазылды, сонан қарап көресіз. Сүрені оқып бола салысымен (аллаһу акбар) деп, руқуғқа барасыз. Руқуғта тұрғанда үштен кем емес (Субхана рабби-аль-азым)¹⁴⁶ деп тасбих айтасыз. Мұнан соң (самига аллаһу лиман хамида)¹⁴⁷ деп, руқуғтан тұрып, бір рет тасбих айтқан соң шамалы тоқтаңқырап және (аллаһу акбар) деп сәждеге барасыз. Сәждеге үш рет (субхан рабби-ал-ағла)¹⁴⁸ және басты көтеріп біраз отырып, (аллаһу акбар) деп, және сәждеге барып, әлгі қалыпша үш рет тасбих айтасыз. Мұның соңында (аллаһу акбар) деп, «түрегеліп» қол қусырып қиямға тұрып және (бисми-ллаһи-р-рахмани-р-рахим деп, «әлхамды» оқып, бір сүре қосып және руқуғқа сәждеге әлгі қалыпша барып болған соң, «Ат-тахиятқа» отырасыз. «Ат-тахият» дұғасы осы (ат-тахияту лиллаһи уа-с-салауату уа-т-тайибату-с-саламу алайка айуһа-н-набийу уа рахмату-л-лаһи уа баракату-һу, ас-саламу алайна уа ала ибади-л-лаһи-с-салихин ашһаду анна ла илаһа илла-алла уа ашһаду

анна Мухаммадан абдуһу уа расулуһу аллаһумма сала ала Мухаммадин кама саллайта ала ибраһим уа ала илли Ибраһим иннака хамидун мажид, аллаһумма барик ала Мухаммадин уа ала илли Мухаммадин кама баракта ала Ибраһим уа ала илли Ибраһим иннака хамидун мажидун)¹⁴⁹

Мұны оқыған соң екі жаққа (ас-саламу алайкум уа рахмату алла) деп сәлем бересіз. Мұның соңында қамат түсіріп, қаматтан соң «Аллаға ниет қылдым ерте намазының екі ракағат парызын өтемекке, жүзім жөнелдірдім құбыла жағына (Халисан лиллаһи тағала, аллаһу акбар) деп, манағы суннат қалпынша екі ракағат намаз оқырсыз. Бірақ өзіңіз біреуге имам болсаңыз, «Әлхамду» мен Құран сүресін әшкере¹⁵⁰ дауыстап оқисыз. Егер біреуге ұйып тұрсаңыз, ішіңізден намазға ниет етіп, һәм «Субханакты» оқып «Әлқамды» һәм сүрені оқымай, имам оқығанын тыңдап тік тұрасыз. Имам рукуғқа сәждеге барғанда рукуғқа сәждеге бірге барып, ішіңізден тасбихтарын айтып, «Ат-тахиятқа» отырғанда «ат-тахиятты» һәм хафия¹⁵¹ оқып, имам сәлем берген соң бірге сәлем берерге керек. Әуелі намазының төрт ракағат суннаты, төрт ракағат парызы һәм парыз артынан және екі ракағат суннаты бар. Бұлардың һәм ниеті, қиямы, рукуғы, сәждасы, «Әлһамды» оқу, сүре қосу, «Ат-тахиятқа» отыру — барлығы жоғарыда айтылған қалыпша. Айырмасы жалғыз-ақ со төрт ракағат намаздың әуелгі екі ракағатына «Әлһамнан» соң сүре қосылады. Соңғы екі ракағатына «Әлһамнан» басқа қосылмайды һәм алдыңғы екі ракағатты оқыған соң «Ат-тахиятқа» отырғанда «Ат-тахиятты» (абдуһу уа расулуһу-ға) шейін ғана оқып, сәлем бермей түрегеліп және «бисми-л-лаһи» қайырып, «Әлһамды» оқып, рукуғқа барады. Осылайша соңғы екі ракағат оқылған соң, бұл соңғы отырыста «Ат-тахиятты» һәм — (аллаһумма сала алланы) да тегіс оқып сәлем береді. Екінді намазында суннат оқылмайды.

Төрт ракағат парызы бар ахшам намазында үш рака-

ғат суннат бар хуфтан намазында әуел төрт ракағат парыз, мұнан соң екі ракағат суннат, мұнан соң үш ракағат уитр уажиб¹⁵² намазы. Бұл уитр уажибтің бөтен үш ракағатты намаздан айырмасы сол, ортадағы «Аттахиаттан» тұрғаннан соң үшінші ракағатта «Әлһамду» артынан бір сүре қосып, сүреден соң қолдарын жіберіп жаңадан «аллаһу акбар» деп құлақ қағады. Сонан соң қайта қол қусырып Қунут¹⁵³ дұғасын оқисыз. Қунут дұғасы осы (аллаһума инна настағинука уа настағфирука уа нумину бика уа натауаккалу алайка уа нусни алайка ал-хейра нашкурука уа ла накфурука уа нахлағу уа натрука ман йафжурука, алалһумма ийака нағбуду уа лака нусалли уа насжуду уа илайка насғи уа нахфиду, наржу рахматка уа нахша аздабака инна аздабака бил-куффари мулхикун)¹⁵⁴. Бұл сурат Қунутты дұрыс білмеген кісі (раббана әтина фи-д-дуня хасанатан уа фи-л-ахирати хасанатан уа қина аздаба-н-нар уа ашарна маға ал-ибрар)¹⁵⁵ реуішті дұғаның бірін оқыса да болады.

Ең болмаса үш рет (я, алла, я, алла, я, алла) десе де болар.

Жұмға¹⁵⁶ (жұма) намазы — әрбір балиғ, есі бүтін, азат һәм муқим тұрған¹⁵⁷, денесі, көзі саламат кісілерге парыз. Жұма намазының уақыты — әуелі намазымен бір уақыт. Ол күні жұма оқу үшін ғусл құйыну — суннат. Бұл намазға барған кісі киімінің жақсысын киіп һәм хош иістерменен иістенген дұрыс һәм көңілінде «я, Құдайым, бұл жұмадан екінші жұмаға шейін аман сақтап, һәм екінші жұмаға оқырға жаза көр» деп тілекте болмақ керек. Шын ықыласыменен бұл намазды оқып, тілек тілегендердің Құдай табарак уа тағала тілегін беріп, һәм күнәларын кешірет деген. Жұма намазын оқырға келген кісі әуелі масжидке келіп кірген соң-ақ екі ракағат «тахияту-л-масжид»¹⁵⁸ намазынан оқиды: ниетті Аллаға ниет қылдым екі ракағат «тахияту-л-масжид» намазын өтемекке жүзімді қараттым құбыла тара-

пына (халисан лиллаһи тағала, аллаһу акбар). Бұл намазды оқып болған соң төрт ракағат жұма намазының суннаты оқылады. Мұнан соң имаммен бірге хұтба¹⁵⁹ оқуға шыққан соң жамағат намаз оқудан һәм тасбиһ айтудан тыйылып, имамның сөзін тыңдайды. Мұның соңында имамға ұйып, жұма намазының екі ракағат парызы оқылады. Мұнан соң жұма намазының және төрт ракағат суннаты оқылады. Мұнан соң мойында парыз болған төрт ракағат, ақырғы әуелі намазы оқылады. Мұнан соң екі ракағат сол уақыттың суннаты оқылады. Ниетті Аллаға ниет қылдым осы уақыттың екі ракағат суннатын өтемекке, жүзім жөнелдірдім құбыла жағына (халисан лиллаһи тағала, аллаһу акбар).

Айт намаздары — уажиб, жылында екі рет болады, бірі — Рамазан¹⁶⁰ айының соңында, екіншісі — құрбан уақытында. Бұл намаздардың уақыты — күн бір найза, я екі найза бойы көтеріліп шыққаннан бастап әуелі уақытына шейін. Айт күнінде әдемі таза киім кимек, хош иістермен иістену һәм ораза айты болса, намазын оқудан бұрын ас жемек мустахаб. Оразаның пітірін, яғни садақасын айт намазынан бұрын бермек уажиб. Бірақ Құрбан айтында тамақты айт намазынан соң жеу мустахаб, және Құрбан айтында әлгі айтылған қалыпша таза киім киіп масжидке қарай жүргенде көпке қосылып масжидке жеткенше такбир айтып бару мустахаб. (Аллаһу акбар, аллаһу акбар, ла иллаһа илла-алла уа аллаһу акбар, аллаһу акбар уа лиллаһи әл-хамду)¹⁶¹ деп. Бұл такбир әр айтқанда үш реттен айтылады. Және осы такбирды Құрбан күндерінде шаһар жұртында әр бес уақыт намаздың соңында уажиб десіпті.

Ораза айтының ниеті бұл (ағузу биллаһи мин аш-шайтани-р-ружим, бисми-л-лаһи-р-рахмани-р-рахим) айтып. Аллаға ниет қылдым ғид фтр¹⁶² намазын өтемекке барша такбирларымен жүзім жөнелдірдім құбыла жағына, ұйыдым осы хадыр имамға (халисан лиллаһи тағала, аллаһу акбар). Мұнан соң қалыпты намазға

қол қусырып «субханак» оқып, мұнан соң имаммен бірге қолдарын жібере-жібере үш рет (аллаһу акбар) деп қағу керек. Мұның соңында және қолды қусырып, имам руқуғқа сәждеге барғанда бірге барып, екінші ракағатта имам, «Әл-хамдумен» оған қосылатын сүрені оқып болған соң имаммен бірге және қолдарын жібере-жібере үш рет «аллаһу акбар» деп құлақ қағу керек. Төртінші «аллаһу акбар» дегенде имаммен бірге руқуғқа сәждеге барып, «тахият» оқып, намаз тамам етілінеді.

Құрман айтының намазы да осы реуішті: «ниетті Аллаға ниет қылдым ғид құрбан намазын¹⁶³ өтемекке...» ақырына шейін.

Жаназа намазы — парыз кифайа¹⁶⁴... Парыз кифая дегеніміз: үй ішінен, не көп ішінен бір адам орнына келтірумен бөтендердің де мойнынан түсетін парыз. Мәселен, жаназаға шақырушы келгенде бір үйден бір кісі барумен ол үйдің ішінде бөтен жамағаттардың мойнынан да парыз түседі, не болмаса біреу бір топ кісіге жақын келіп сәлем берсе, ол топтың ішінен бір адам сәлем алумен бөтендердің де мойнынан парыз түседі, немесе араб тілін бір бөлік халықтан бір адам білуменен ол халықтың мойнынан тегіс парыз түседі. Әркімнің өз басы орнына келтірмей болмайтуғын парыздарды — фарзу айнин¹⁶⁵ деп атайды. Мәселен, иман, намаз, руза реуіштілер. Жаназа дұрыс сондай өліктерге, егер ол өлік мұсылман болып һәм шарифатқа тиісті жуылып, дәрет жаназа намазын өтемекке, Аллаға сана¹⁶⁶ үшін, пайғамбарға даруд¹⁶⁷ үшін. Бұл өлікке дұға сауаб үшін жөнелдім құбыла жағына (халисан лиллаһи тағала, аллаһу акбар) деп құлақ қағып, қолдарын қалыпша қусырып, «субханак» айтып, мұнан соң қолды қусырған күйінше имам әшкере һәм ұйығандар хафия¹⁶⁸ (аллаһу акбар) деп такбир айтады. Мұнан соң аяқ үстінде тұрған қалыпша салауат оқылады. Яғни (аллаһумма сала ала...) ақырына шейін. Мұнан соң өлік балиғлыққа жеткен еркек, әйел болса да бұл дұғаны оқиды: (аллаһумма

ағфир лихайяна, уа майитина, уа шаһадина уа ғайибина, уа сағирина, уа кабирина, уа закарина, уа унсана, аллаһумма ман ахйайтаһу минна фа ахйаһу ала-л-ислам, уа ман тауаффайтаһу минна фа тауафһу ала-л-имани, аллаһумма ин кана мухсинан фа зид фи ихсанихи, уа ин кана муси ан фа тажауаз анһу)¹⁶⁹. Мұнан соң (аллаһу акбар) деп екі жаққа сәлем береді. Егерде өлік балиғлыққа жетпеген бала болса, не болмаса, жасынан бері жынды, есалаң адам болса, әлгі дұғаның орнына бұл дұғаны оқымақ керек: (аллаһумма ажғалһу лана фаратан уа ажғалһу лана ажран уа зухран уа ажғалу лана шафиған уа мушаффаған би рахматика-я-архаму-р-рахимин)¹⁷⁰. Бұл жаназа дұғаларын арабша жақсы білмеген кісі олардың орнына қазақ тілінде дұға қылуға да болады: «ей, Құдайым, рахмет ет біздің тірілерімізге, өліктерімізге, барымызға, жоғымызға, үлкенімізге, кішімізге, еркектерімізге, қатындарымызға. Ей, Құдайым, бұл өлік рахматты болса рахматын арттыр, күнәлі болса күнәсін кешір» деп. Сәбилер мен есалаң адамдардың турасындағы жаназа дұғасының қазақша мағынасы: «ей, Құдайым, бұл өлікті біздерге басшы һәм ерткуші¹⁷¹ қыл және бұл сәби себепті біздің сауабымызды артылдырып, мақтандыр және бұл сәбиді біздерге шапағатшы һәм шапағатты болмыстардан қыл. Ей, рахым қылушылардың рахым қылушысы Құдайым, өзің рахмет қыл» деген мағынада. Жаназа намазында кісі аз да болса жеткенше үш қатар тұру суннат. Мәселен, жеті кісі болса үш-үштен екі қатар және біреуі артында жалғыз бір қатар болып тұру дұрыс. Жаназа оқыған орын таза болмаса, яки өлік таза болмаса, яки имамның не киімі, не өзі таза болмаса намаз дұрыс болмайды. Тауарих намаз¹⁷² суннат 25 бас намаз Рамазан айының әр кешінде оқылады. Әр екі ракағат намаздан соң «Ат-тахият» оқылып, сәлем беріледі. Осылайша екі ракағаттан төрт ракағат оқылып сәлем берілген артынан «Тасбих» оқылады: (субхана зил-мулуки уал-малакут, субхана зи-л-ғиз-

зати уал-ғазамат уа-л-құдрати уа-л-кибрия уа-л-жабарут субхана-л-малику-л-хайу әлләзи лә йамуту суббухун құддусун раббу-л-малаикати уа-р-рух, ла илаһа илла аллаһи настағфиру-аллаһа нас алука ал-жанната уа нағузу бика минан-нар)¹⁷³. Бұл салауатты имам не шәкірттер әшкере оқып, бөтендер тындап отырысады. Яки әркім ішінен оқыса да дұрыс. Тарауих намазының уақыты хуфтан намазымен бір уақыт. Бірақ тарауихты хуфтан намазынан бұрын оқу дұрыс емес. Хатта біреу имам тарауих намазын оқып тұрғанның үстіне келсе де әуелі хуфтанды оқымастан бұрын тарауих намазын оқымақ дұрыс болмайды. Соның үшін тарауихқа барған кісі әуелі имамға ұйып хуфтанның төрт ракағат парызын, һәм екі ракағат суннатын оқып болып, мұның артынан тарауих оқырға керек. Тарауих соңынан әшкере имамға ұйылып Уитр намазы¹⁷⁴ оқылып, намаз тамам етілінеді. Жолаушылыққа, сапарға шыққанда намазды қысқартып оқу керек. Сапар деп түйе жүрісімен үш күндік жолға жолаушылық етуді айтады. Қысқартып оқығандағы айырмасы сол — төрт ракағат парызды екі ракағат етіп оқу керек. Мұнан басқа намаздар қалыпша оқылады. Егер жолаушы келе жатып біреудің шаһарына келіп, тұрғылықты елдің имамына ұйсаңыз, онда намазды ол имаммен бірге бүтін оқисыз. Егер тұрғылықты адам жолаушыны имам етіп оқыса, ол ел адамы төрт ракағат парыздың екі ракағатын оқып, алдыңғы «Ат-тахиятты» (абдуһу уа расулуһуға) шейін ғана оқып отыру керек. Имам екі ракағатты оқып сәлем бергенде, ол ел кісісі сәлем берместен түрегеліп, қалған екі ракағатын өзі оқып, төрт ракағатты түгендесе керек.

ЕКІНШІ, РУЗА ТУРАСЫНДА

Жоғарыда ағмал заһирдің екінші міндеті — руза деп едік. Әр жыл рамазан айында отыз күн руза тұту парыз. Рамазан деген сөз «күйдірген» деген мағынада. Яғни

рамазан айында руза ұстағандардың күнәсі күйдіріледүр. Рузаны зәурүсіз¹⁷⁵ ұстамағандар ақыретте зор азапта болар. Рузаның уақыты — таң қызара бастағаннан күн батқанша. Сол екі уақыттың арасында ешбір тамақ асамақ, ішпен дұрыс емес. Хатта мейір қанып дене рахаттанатын яғни үстіне су құйдыру, суға малынған киімге орану реуіштілер де макруһ. Оразаның шарты сол бас күнінің алдыңғы түнінде ниет етерге керек: «ей, Құдайым, ниет қылдым келешек күн Рамазан айының оразасын ұстамаққа таң атқаннан күн батқанша» деп. Түнде ниет етуге ұмытып кеткен кісі ораза ұстаған күні түске шейін ниет етсе де болады. Егер тіпті ниет етпесе руза дұрыс емес. Оның үшін ниет ету өзі парыз. Парызды орнына келтірмегендіктен, құлшылық дұрыс бола алмаса керек! Рузаны ұстамасқа болады: ауру болып дертіне ораздан залал болардай болса, әйел жүкті болғанда һәм жас бала емізген уақытында балаларына зиян келердей болса, яки жолаушыларға. Жолаушылық сапар деп түйе жүрісімен үш күндік жер, не орта есеппен 125 шақырымдай жерге жолаушылық етуді айтады. Осынбай себептермен ораза ұсталмаған болса, соңғы уақыттарда күніне-күн руза ұстаумен парыз мойнынан түседі. Бірақ соңғы уақытта да ораза ұстауға халі келмейтін қарттарға мұның орнына оразаның һәр күніне бір тамақсыз пақырға тамақ жегізіп тұрса да парыз өтелсе керек. Ұмытып ас жегеннен, ішкеннен руза бұзылмайды. Бірақ ұмытпайынша көріне хатадан, мәселен, дәрет алып отырып тамаққа су кетсе ораза бұзылады. Күніне-күн қайта ораза ұстау керек. Тамақты шайнау, дәмін тату — макруһ. Жалғыз-ақ жас баласы бар қатын зарур болғанда баласына тамақ шайнап берумен макруһ болмас... Және ас пісіруші адамдар тамақтың тұзын байқауға мұқтаж болса, осы себептен пісірген асын татып байқаумен де макруһ болмас деген. Егер бір адам рузаға ниет етіп, ұстап тұрып, біле, көре ұстаған күні ашып жіберсе, бір күніне де алпыс күн ораза ұстауға керек. Мұны каф-

фарат¹⁷⁶ деп атайды. Бірақ егер бір рамазан я рамазан ішінде болса да, бір күн ғана емес, әлденеше рет осылайша рузаны ұстап тұрып, ұстаған күнінде себепсіз ашып жібере берген адамдарға да әр күніне алпыс күн емес, сол ашылған күндердің бәріне бір рет алпыс күн каффарат бұйырылады. Оразаның ішінде қай уақытта да болса, һәм айт намазының алдында, әрбір ораза ұстаған-ұстамаған адамдарға, хатта сәбиге де, бірақ хисабқа толатын малы болса, пітір есімді садақа бермек уажиб. Пітірдің бұйрықты шамасы адам басына бес қадақ бидайдың өзі, не болмаса ұны, яки он қадақ арпа немесе қара ұн, я болмаса солардың бағасы берілсе де болар. Садақа пақыр мискинге¹⁷⁷ беріледі. Уақытында бір түрлі себеппен пітір бермегендер соңынан да болса қазасын өтемек керек.

ҮШІНШІ, ЗЕКЕТ ТУРАСЫНДА

Зекет парыз болады: әуелі, балиғлыққа жетіскен құл емес, азат, есі бүтін һәм мұсылман адамнан; екінші, өзінің, қатынының, балаларының, қызметкерлерінің бір жылдық қыс-жаз киетін киімдерінен, мінетін көлік, жейтін тамағына керекті және үй ішінің тұтымына керекті аяқ-табақ, төсек-орын рәуіштілерден артылатын малы бар адамға. Зекеттің берілетін орындары: әуелі, хисабқа, яғни, әлгі бір жылдық қаражаттан артылатын шамаға малы жетпеген пақырларға; екінші, мискинге, (мискин деп ешнәрсе жоқ бейшараны айтады) үшінші, патшаның жіберген зекетшілеріне; төртінші, басын құлдықтан сатып алуға пұл керек болған адамдарға; бесінші, малы хисабқа толмайтын қарыздарларға яғни қарызын өтеуге малға мұқтаж болып тұрған адамдарға; алтыншы, Құдай разылығы үшін ғазатқа¹⁷⁸ шыққан яғни дұшпаны болып жаугершілік етіп тұрған кафирлерге дін үшін аттанысқа шыққан адамдарға, не болмаса хаж жолына

барамын деп талап еткен бейшараларға; жетінші, ұзақ жолда жүріп мүсәпірліктен пұлға мұқтаж болып тұрған адамдарға. Осы жеті түрлі адамдардың қайсысына берілсе де зекет дұрыс. Бірақ зекетті берген уақытта ең әуелі әркім өз ағайыны һәм көршілері арасындағы пақыр, мискин, қарыздарларына бермек артығырақ. Оның үшін жақын, көрші адамдарға қарасу дәулетті кісілерге уажиб болса керек. Зекеттің берілетін шамасы осы қалыпша: түйе малдың бестен кеміне зекет жок, бес түйеден тоғыз түйеге шейін — бір қой, он түйеден он төртке шейін — екі қой, он бестен жиырмаға шейін — үш қой, жиырмадан жиырма беске шейін — төрт қой, жиырма бестен отыз алтыға шейін — тайлақ, яки бір тайлақтың басын төлемек, отыз алтыдан қырық алтыға шейін — құнажын інген, қырық алтыдан алпыс беске шейін — бір беске шығар атан, алпыс бестен жетпіс алтыға дейін — бесті түйе, жетпіс алтыдан тоқсан бірге дейін — екі құнажын інген, тоқсан бірден жүз жиырмаға шейін — екі дөнежін інген, жүз жиырмадан асқан соң әр бес түйеге бір қой қосыла береді. Сиырдың отызынан кеміне зекет парыз емес. Отыздан қырыққа шейін сиыры бар кісіден бір жасқа толған бір сиыр, яғни тайынша тиісті болады, ұрғашы, еркек болса да. Қырық сиырдан — бір құнан өгіз, қырықтан алпысқа шейін-арасындағы сиыр алпысқа жеткенше-ақшаға хисаб етіліп, қырық сиырға берген бір сиырдың бағасына зекет неше сомнан келсе, сонша сом зекет беріледі. Сиыр алпысқа толса, бір жасардан екі өгізше бермек керек. Мұнан соң әр отыз сиырға бір жасар бір сиыр, әр қырық сиырға екі жасар бір сиыр қосыла береді. Қой мен ешкі қырыққа толса, жүз жиырмаға шейін екі жасар бір қой, я ешкі бермек керек. Жүз жиырма бір болғана екі жүзге шейін екі қой, екі жүз бір қойға үш қой, екі жүз бірден төрт жүзге шейін төрт қой, мұнан соң әр жүз қойға бір қой беріле береді.

Жылқының мінуден артығының араб жұртындағы қымбат аттардың әрқайсысына-бір динар, яғни бір ал-

тын. Бірақ ондай қымбат бағалы жылқысы жоқ жерлерде аслия¹⁷⁹ қажетінен артық жылқыларын ақшаға кесіп, екі жүз дирһәмдік жылғыдан бес дирһәм немесе қырық теңгелік жылқыдан бір теңге беріледі, яки сол бағаға кесіп жылқы берілсе де дұрыс болар.

Алтынның жиырма мысқалдан кеміне зекет парыз емес, жиырма мысқал алтынға жарым мысқал алтын беру керек. Күмістің екі жүз дирһәмінен кеміне зекет парыз емес. Екі жүз дирһәмге бес дирһәм зекет беру керек. Бұлайынша болғанда алтын-күмістің қырық теңгесінен бір теңге тиісті болады. Мұнан ғейри асыл тас, меруерт, лағыл, маржандай нәрселер, егер өз тұтымына керек деп сақтамай сауда ниетімен сақталынса, мұнан да зекет тиіс. Бағалысына қарай, яғни, ол асыл нәрселердің бағасы екі жүз дирһамға толса, бес дирһам зекет беру керек (алтын, күміс реуішті). Астық, яғни егіннің зекеті, егер далаға егіліп құр қар мен жаңбыр суларымен тұрса, зекетті оннан бір, яғни, он пұттан бір пұт, егер қауғамен, шелекпен су құйып шығарылған егін болса, оннан бірдің жартысы беріледі, яғни он пұттан жарты пұт, жиырмадан бір пұт берілсе керек.

ТӨРТІНШІ, ХАЖ ТУРАСЫНДА

Хаж ету дегеніміз өмірде бір рет араб улайындағы¹⁸⁰ Мекке шаһарында болғушы қағбату-л-лаһи, яғни, Аллаға құлшылық ететін үй деп аталған орынға барып зиярат¹⁸¹ ету. Қағбату-л-лаһиды Құдай табарак уа тағала Ибраһим пайғамбарға өзі бұйырып салдырымшы-дүр¹⁸² Жабраил періштені жіберіп, Құдай тағала Ибраһимге бұйырды: «сал Қағбаны»,— деп. Ибраһим алайһи-с-салам: «Құдая, мен білмеймін Қағбаның орнының қайсы екендігін»,— деді. Сол уақытында Жабраил келіп бір жерден бөтен тасты көтерді, сол тастың жатқан орнына салмақ Құдай тағаланың әзәли¹⁸³ құдіреті еді. Мұнан

соң Құдай тағала бұйырды «Меккеге жақын жердегі Тур сина, Төр Зина, Хура, Лубнан, Жуди деген бес таудан тас келтіріп, Қағбаны сол тастарменен бина¹⁸⁴ қыл деп. Меккенің онан жақын жерінде де тас көп болса да, Құдай табарак уа тағала әлгі бес таудан тас келтіріп, Қағбаны салмаққа бұйырмақ. Себебі, Қағбаға соңғы уақыттарда жүзін ұрып тауаф¹⁸⁵ еткен, һәм бес намаз оқыған адамның сол бес таудың ауырлығындай күнәсі болса да күнәсін кешіремін дегенге ишарат үшін еді» деп айтылады. Қағбаны саларда Жабраил періште тас кесті, бөтен періштелер кесілген тасты тараштап, тегістеп берді. Ибраһим пайғамбар баласы Исмағил алайһи-с-салам ол тастарды тасып Қағбаның орнына келтірді. Ибраһим пайғамбар ол тастардан өзі қалап там жасапты. Тамды орнатарда төрт бұрышына төрт тас қойды. Бір бұрышына тас қойғанда «Субхан алла» деп, екінші бұрышына қойғанда «әлхамду ли-л-лаһи», үшінші бұрышында «ла илаһа илла алла», төртінші бұрышында «аллаһу акбар» деп тасбих етті. Тамды салып болған соң Ибраһим пайғамбар Құдай тағалаға мінажат қылды «Алла, бұл үйді бізден қабыл ет» деп және дұға қылды: «ей, Құдайым, менің нәсілімнен бір пайғамбар шығар сенің бұйрығыңды, кітабыңды ғалимдерге үйретіп берсін, сен жалғыз ғазизымсың¹⁸⁶, хақимымсың¹⁸⁷. Кәләм шарифте былайынша айтылған (раббана уа-л-баъта фиһум расулан йатлу алайһим айатука уа йуғалимуһум алкитаба уа тағала азалы күдретінде біздің пайғамбарымыз Мұхаммед алайһи-с-саламды Ибраһим нәсілінен һәм оның баласы Исмағил нәсілінен шығарды. Мұнан соң Құдай тағала бұйырды: «ей, Ибраһим, бұ салған Қағбаға хаж етуге халықты шақыр»— деп. Ибраһим айтты: «Құдая, мен жаңғыз беишарамын, менің шақырған дауысым қанша халыққа естілер?» Жарлық келді: «Шақырмақ — сенен, есіттірмек — менен»,— деп. Мұнан соң Ибраһим Құрайшу тауына шығып (айуһа-н-нас инна-л-лаһу тағала бани лакум бейтан уа амаракума

анна тахажжуху фа хажжуху) деп дауыстады. Мағынасы: «ей, адамдар, сіздерге Құдай тағала үй бина қылдырды һәм ол үйге хаж қылмаққа әмір етті, келіңіз, хаж қылыңыздар». Бұл дауыс Құдай тағаланың бұйрығыменен жамиғ¹⁸⁸ халыққа түгел, хатта сол замандағы адамдардың болашақ замандағы өсіп-өнетін нәсіл, несіптеріне шейін естіліп, һәм бұлардың бәрі де жауап берді: (лаббайка лаббайка ла шарика лака лаббайка инна алхамду уа-н-ниғмата уа-л-мулку лака ла шарика лака) яғни «Ей, серігің, тендесің жоқ Құдайым қайым¹⁸⁹ қылармын сенің қызметінді, қайым қылармын сенің қызметінді, ей, серігің жоқ Құдайым мақтау да, дәулет те, мүлік те бір саған лайық» деген мағынада. Ғұламалар айтысыпты, сол уақытта Ибраһим пайғамбарға «лаббайка» деп жауап берген адамдардың өзі, яки болашақ адамдардың жаны уақытында хажға бармай қалмас, жауап бермегендер бара алмас»— деп. Хаж парыз болады хисабқа малы жеткен, һәм хажға барып қайтқанша үй-жамағаттарының күн көрер ауқаты бар адамдарға, һәм парыз емес ұзақ жолды көтере алмайтын ауруларға, сатынды құлдарға немесе хаж жолында қатерлі жау, залымдар бар болса, не болмаса қатерлі дариялар болса да. Бірақ Жейһун мен бір халадай сулар дарияға қосылмайды. Қағбатул-лаға барып тәуап ету күндегілік я болмаса жыл сайын міндетті амал емес, шамасы келген адам өмірінде бір рет барып қайтса, мойнынан парыз кәміл түседі. Соның үшін бұл қысқа кітапта Қағбаға барған соң қалайынша хаж ету турасын жазбадық. Барам деп талап еткен кісі барудан бұрын немесе жол үстінде, я болмаса, Мекке шаһарының өз ішінде болса хаж етудің мәнісін сұрап-білмек қиын емес. Бірақ білмекке керек хаж уақыты — құрбан шалатын уақыт һәм құрбанның өзінде хажылар Мекке шаһарында шалады. Сол себепті әркім хажға барамын деп талап етсе, күн бұрын Мекке мен тұрған жерін шамалап құрбан уақытынан кейін қалмай жетісуге¹⁹⁰ тырысуға керек. Екінші

Қағбату-л-лаға тауаф етуге барған адамдарға лайық бұл парыз тауафтан ғейри және пайғамбарымыз Мұхаммад мустафа сала аллаһу алайһи уа-салламның һәм шаһариярлары, сахабаларының да қабір шарифтеріне зиярат ету. Пайғамбарымыз қабіріне зиярат ету хаждың парыз уажибіне қосылмаса да барған хажылардың өз басына айра басқа бір сауапты суннат десіпті. Пайғамбарымыз қабірі Мадина шаһарында, Меккеден түйе жүрісімен жеті күндік жол болса керек.

Мусылмандарға жыл сайын зу-л-хиджа айының оныншы күнінде яғни ораздан екі ай он күн өткен соң, құрбан шалу уажиб. Құрбан шалуда Ибраһим пайғамбар уақытынан бері мирас болды. Қисас-ул-анбия кітабында айтылынады: бір күн Құдай табарак уа тағала Ибраһим пайғамбарға түсінде аян берді: «Я, Ибраһим, құрбан қыл» деп. Ибраһим тұрып жүз түйе құрбан қылды. Екінші күн және аян берді: «Я, Ибраһим, құрбан қыл» деп, Ибраһим тұрып жүз өгіз құрбан қылды. Үшінші күн және аян болды: «Я, Ибраһим, құрбан қыл» деп. Ибраһим: «Я, Құдайым, нені құрбан қылайын»,— деді. Құдай тағаладан аян болды: «Бізден бөтен сүйікті не жандығың болса, соны құрбан ет» деп. Ибраһим білді ол сүйікті баласы Исмағилға ишарат еткенін, һәм тұрып Ажар атты Исмағилдың апасына айтты:

— Бір құрметті достым Исмағилды қонаққа шақырыпты, шашын, басын жу, һәм таза киіндір,— деп.

Осылайынша әдемі киіндіріп, таза жуындырып болған соң Ибраһим Исмағилды қасына ертіп және бір арқан, бір пышақ алып, тауға қарай жүрді. Мұны көріп Іблис шайтанның сабыр-қарары қалмай Исмағилға келіп азғыра бастады:

— Атаң қолына арқан мен пышақ не үшін алды? Сені өлтіруге алып барады.— Исмағил айтты:

— Ей, ақымақ, еш уақыт есі бүтін ата жазықсыз өз баласын өлтіре ме?

Шайтан бөтен нандыарлық сөз таппаған соң, ақырында:

— Сені Құдай разылығы үшін құрбан етуге барады,— деді. Исмағил айтты.

— Егер Құдай разылығы үшін болса бір жаным түгіл жүз жаным болса да өлмекке разымын.

Мұнан тауы қайтып Ібліс Исмағилдың шешесі Ажарға келді, қатын азғыруға оңайырақ болушы еді ғой деп. Ажар да Ібілістің «баланды өлтіруге алып кетті» дегеніне нанбаған соң, бұған да Ибраһим Құдай разылығы үшін Исмағилды құрбан етуге алып барады деді. Ажар да айтты:— Егер Құдай разылығы үшін болса және жүз баламды шалуына разымын»,— деп. Шайтан қапа болып қайтып Исмағилға келіп және азғырып қарап еді, Исмағил атасына дауыстады:— Мынау бір адам жоқ сөздерді айтып тыңышымды кетіре береді?— деп. Ибраһим айтты:

— Ол адам сипатындағы шайтан. Егер қасыңа жақындаса таспен ат. Соның үшін ол жерлерде осы қалыпша тас ату бұл уақытқа қажыларға мирас болып қалды. Мұнан соң Ибраһим тау басына жетісіп отырып, пышақты тасқа ұрды һәм айтты:

— Ей, балам, сені түсімде бауыздап жүр екенмін. Исмағил айтты:

— Ей, ата, Құдайдың бұйрығы нешік болса, солай қыл. Сен Құдай разылығы үшін ұғылдан¹⁹¹ кешсең, мен де жанымнан кештім. Досыңа берген уағданды орнына келтір,— деді.

Ибраһим жылай айтты:

— Ей, ұғлым, нешік сабыр етейін?

Исмағил айтты: (Ин ша алла) Құдай тағала мені сабыр иелерінен еткей. Енді, ей, ата, тұр, кешке қалма, саған үш өсиетім бар: әуелі, қолымды қатты байла, жан ашуымен ұрынсам қаным сізге тимесін; екінші, бауыздарда жүзімді төмен қарат, бетіме көзің түсіп һәм аталық мейірің түсіп, бауыздарға келгенде қолың тітіремесін;

үшінші, анама сәлем айт һәм қайда қара шашты жігіт көрсен, мені жадыңа түсіріп дұға қыл»,— деді. Ибраһим пағамбар қабыл етті, тұрды, баласының қол-аяғын байлады, жүзін төмен салды, бірақ пышақпен Исмағилдың мойнына тартып қалғанда, пышақ батпады. Ибраһим қатуланып және тартты және батпады. Үшіншіде бар күшін салып тартып еді, сонда да кеспеді. Ибраһим ашуланып пышақты лақтырып тастаған сағатында Құдай тағаладан үн келді (уа надайнаһу ан я Ибраһиму қад саттақта ар-ру йа) яғни, «ей, Ибраһим түсінді расқа шығардың. Сен сөзіңе жеткен соң, біз һәм саған сый жібердік (қаулуһу тағала) Тағаланың сөзі: (инна казалика најзи алмухсинина) «ал, бұл қошқарды құрбан ет балаңа амандық бердік» (уа фаддайнаһу би-забхин азымин) деп. Сол уақытта Жабраил «аллаһу акбар» деді, һәм бір қой келтірді. Мұны көріп Ибраһим (ла илаһа илла алла уа аллаһу акбар) деді. Исмағил: «(аллаһу акбар уа лиллаһи алхамду)»,— деді. Соның үшін Құрбан айты күндерінде бұл такбирды айтушылардың күнәсін Құдай тағала жарылқар деген.

Құрбан шалу әрбір үй иесі, мүлік иесі адамдарға уажиб. Мәселен, ер мен қатын, ата мен баланың нисабқа¹⁹² жетерлік бөлек малдары болса, оларға да өз алдына құрбан шалу уажиб. Құрбанды шалу рәсімі әркімге белгілі-ді. Бір кісіге бір жасқа толған бір қой союмен, сиырдың толық екі жасқа, яғни 24 айға толған, һәм түйенің бес жасқа толғанын жеті кісінің құрбаны үшін союмен уажиб мойнынан түседі. Құрбан етін үш бөліп бір пәресін өзі жеп, бір пәресін көршілерін шақырып сыйлап, бір пәресін бейшараларға үлестіру мустахаб. Ләкин, ол етті ешкімге бермей өзі үйі-жамағаттарымен жесе де дұрыс десіпті. Артығырағы пақырларды, көршілерді махрум қоймағандық болса керек. Құрбанға даярлаған мал аурулы, ақсақ болса жарамайды. Көруге қораш болуы һәм дұрыс емес. Малды жығып, аяғын байлаған соң (ағуззу биллаһи мин аш-шайтани-р-ра-

жим, бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) айтып, осы дұғаны оқырға керек: (аллаһумма һаза минка уа илайка инна салауати уа нусуки уа махьяя уа махати лаһу раббил-аламина ла шарика лака уа бизалика умирту уа ин аууалу-л-муслимина аллаһумма тақаббал хазиһи-л-удхияти)¹⁹³ пәлен-пәлен ұғылынан, (бисмиллаһи, аллаһу акбар) деп, бауыздап һәм ішінен айтарға керек: «Алла, бұл құрбандықты біз бейшара пенденнен қабыл ет. Алла, Ибраһим халилыңнан¹⁹⁴ қабыл еткеніңдей қабыл ет. Ей, Құдайым, егер әмірің болса, сенің ризалығын үшін өзімді де құрбан етер едім»,— деп. Мұнан соң дүние сөзін сөйлеместен бұрын тез екі ракағат нәфил¹⁹⁵ намаз оқу керек, әр екі ракағатта бір рет «Әлхамду» һәм он рет «Құл хуа аллаһу» сүресін оқып:

Парыз, уажиб, суннат, мустахабтар жалғыз жоғарыда айтылған иман, намаз, руза, зекет, хажда ғана емес, мұнан ғейри орындарда да көп. Оның үшін адамзатқа тиісті жақсылық істердің бәрі де қайсысы уажиб, қайсысы парыз, қайсысы суннат, қайсысы мустахаб болса керек. Бұлардың бәрін бір кітапқа жинамаққа мүмкін де емес. Һәм бұл кішкене кітапта орын да жоқ: Мәселен, патшалардың жарлығын орнына келтіру, һәм ата-ананы құрмет ету — қай кітапта парыз, қайсысында уажиб. Һәм олардың қызметінде болмақ, ата-ана, қатын-балаға халалдан нафақа¹⁹⁶ тауып бермек, әлімдерге, жасы, жолы үлкен ұлыларға төменшілік ету, бөтендерді үйрету үшін оқу оқып, ғылым үйрену; құрбан шалу, пітір-садақасын беру, пақыр ағайындарға һәм көршілерге қарасу — бұлар уажиб. Сырқаулардың көңілін сұрамақ, жасы үлкен һәм білімі артық ғалымдарға арнайы сәлем үшін бару һәм насихат сөздерін тыңдау, шақырғанға қонаққа бару, жолаушыға меймандос болу, әркіммен жұмсақ, жылы шыраймен һәм көңілге тимей сөйлесу — бұлар суннат; яғни пайғамбарымыздың әдет еткен істері һәм мінездері. Осы хұлықта болған кісілерге пайғамбарымыз дүние ахыретте шапағатшы болар (уа аллаһу а ламу)¹⁹⁷

БЕСІНШІ, ХАРАМ, МАКРУҢ ¹⁹⁸ ТУРАСЫНДА

Жоғарыда ағмал заһир дегеннің мағынасын түсіндірген орында (?) айтып едік, «Құдай тағала пенделерге екі жол көрсетті, бірі — бұйырған жол, бірі — тыйған жол,» — деп. Парыз, уажиб, суннат, мустахабтар — Құдай тағаланың бұйырған һәм сүйетін істері. Енді Құдай тағаланың істері турасында, яғни, харам, макруһ дегендер турасында айталық.

Харам, макруһ нәрселер адамның пиғылында да, көрсетіп денемен істейтін істерінде де, жейтін, ішетін тамақтарында да көп. Бәрін бұл кішкене кітапта баян етуге орын жоқ. Ішетін, жейтін, тұтынатын нәрселер ішінде әуелі адамды мас ететін хамр ¹⁹⁹ яғни арақ, көкнәр, апиындай нәрселер харам. Хатта жеуге халал ²⁰⁰ тамақты да мас болғанша немесе қалпынан артық, құсқанша жесе, бұл да харам. Ләкин әлгі көкнәрдай нәрселер болса да ауруларға дәрі сипатында зәруліктен берілсе, харам болмас. Әрбір нәжіс нәрселер, яғни, адамның, хайуанның бойынан шыққан кіші жарақтағы һәм ұлы жарақтағы қою-сұйық нәжістер һәм бауыздаудан шыққан қан реуіштілер — харам. Бауыздалмай өлген малдың еті һәм әрбір өлексе — харам. Бауыздаудың шарты — өтетін пышақпен (бисмиллаһи, аллаһу акбар) деп, жұтқыншақтың арт жағынан орып жіберіп бауыздамақ. (Бисмиллаһи аллаһу акбар) айтылмай бауыздалса да халал болмайды. Мұнан соң малды бауыздап, қашан жаны шыққанша бөтен сөз сөйлеу макруһ десіпті. Кітабы кәфірлердің де бауыздауы халал, егер (бисмиллаһи аллаһу акбар) деп қай тілмен де болса айтсалар (?). Үйде еркек кісі болмай, мал союға мұқтаж болса, қатын да һәм балиғлыққа жетпеген бала да бауыздауға болады. (Бисмиллаһи, аллаһу акбарды) айтып зауда ²⁰¹ зарур болса пышақ табылмаған орында қамыс я тастың өткір қырымен бауыздау да дұрыс. Бауыздаған малдың жаны шықпай тұрып басын кесіп алу макруһ һәм олардың ішінен шыққан баласы біздің

имамымыз имам ағзам қасында халал емес. Екінші, бауыздалса да халал болмайтын хайуандар сол, егер ол хайуандар ұлығатын²⁰² һәм жыртқыштардан болса. Мәселен, ит, түлкі, қарсақ, тышқан тұқымдары, мысық, қасқыр, жолбарыс, арыстан, пілдей жануарлар және хайуан болсын, құс болсын өлексе, шірік нәрселер жесе, мәселен, шошқа, ит, қара құс, өгіз, шағаладайлар. Құстың айыр тұмсықты жыртқышы, тырнақты һәм қанатымен соғып аң жейтіндері (бүркіт, қаршыға, жағалтай, ителгі, үкідейлері) харам. Хашараттың²⁰³ яғни жылан, құрт, құмырсқа, бүрге, биттейлердің бәрі де, жалғыз шегірткеден басқасы, харам. Шегіртке — халал. Осындайлардан басқа қолдағы төрт түлік мал, қырда киік, құлан, қоян, бұғыдай аңдар халал. Құста залалсыз — үйрек, қаз, аққу, жылқышыдайлар. Суда күллі балық — бәрі де халал. Балық пен шегіртке бауыздамай да жеуге дұрыс. Адам қолына үйренген хайуандардан қашыр мен есек харам һәм жылқы еті турасында да қайсыбір имамдар макруһ деседі. Хайбар деген шаһарды алған күні пайғамбарымыз алайһиссалам жылқы етіп жеуге рұқсат етіпті. Соған қарағанда жылқы етіп де халал дейміз. Үшінші, аң мен құс бауыздамай да халал болатын орындары осы: ит жүгіртіп, не құс салып, не мылтық, оқ атып, аң аулап жүрген адамдар, мәселен, итті қосарда «(бисмиллаһи аллаһу акбар) деп жіберсе, иесі барғанша ол ит киікті, қоянды, не құсты өлтіріп, бірақ жемей тұрса. Осылайша алдырған қоян, киік халал һәм жеуге*дұрыс. Мұндай иесі барғанша алған аңның етін жемей тұруға үйренген итті му аллам²⁰⁴ дейді. Аң аулауға үйреткен құс, мәселен, бүркіт, қаршығадайлар жібергенде ұшып, шақырғанда қолға келсе, мұны да му аллам дейді. Осындай құсты да аңға жіберерде (бисмиллаһи, аллаһу акбар) деп жіберсе, адам жетіскенше алған аңы өліп қалса да, жеуге халал. Бірақ ол алдырған аң кісі барғанша тірі тұрса, бауыздамай халал болмайды. Оқпен һәм мылтықпен атып, барғанша өлген аң

яки құс ол мылтықпен оқ (бисмиллаһи, аллаһу акбар) айтылып атылған болса — жеуге халал. Бірақ оқтан жараланбай өлген құс немесе аң халал болмайды. Әрбір шикі тері, мәселен, заты харам тұлкі, қасқыр болса да бауыздаумен терісі тұтынуға халал. Мұнан ғейри өлексе һәм болса да барша тері илеумен адал болады. Жалғыз илеу һәм бауыздаумен адал болмайтын махлұқтар — шошқа мен адам терісі. Адам терісі қасиеті артықшылықтан, шошқа терісі затының таза еместігінен тұтынуға адал емес. Төртінші, жоғарыда айттық, ішу-жеуден басқа да адамның пиғылымен істейтін істерінде де харам нәрселер көп деп. Мәселен, кісі өлтірмек, кісі хақын әсіресе жетімдердің хақын жеу керек, ұрлық керек, зорлық керек, пара керек, өсім сипатында болсын зине²⁰⁵ ету яки таза адамды зинақор деп сөгу, ғалымдарды, жақсы адамдарды әсіресе әйелдерді сөгу, соғыс уақытында қорқып, қатардан қашу, біреуді сырттан не беттен ғайбаттау, ата-анадан қарғыс алу — осындай пиғыл мен істің бәрі де зор харамдар һәм күнә кабира, яғни, зор жүнәлар деп аталады. Кәлем шарифте сурат нисада²⁰⁶ ғейри неше сүрелерде де, ғақайдта²⁰⁷, ғылым каламда уа ғейри кітаптарда айтылған-дүр. Мұндай жауыз істерді істегендер ахиретте отпен қатты азапта қалар. Харамдығына нанбағандар кафир болар һәм дүниеде де патшалар хүкімімен²⁰⁸, шарифатпен жаза берілу уажиб. Еркек адам ылғи жібек кимек яки риуасыз алтын күміспен ас жемек, намаздан бөтен уақыттарда да дүниені, киімді нас тұтыну — бұлар мақруһ тахрими тіпті харам да десіпті. Бірақ жібек киім кию һәм алтын-күміс нәрселерден әдемі нәрселер істетіп тағыну әйелдерге дұрыс. Құдай тағаланың бұл тыйған істерінен көрінеді: бірінші, көңілі жамандық, бұзық, қиянат пиғылдардан сақтамақ; екінші, денені де бұзықтықтан һәм настықтан сақтамақ; үшінші, Құдай берген дәулетті тиіссіз нәрселерге яки харам нәрселерге жұмсамай жақсылық орындарға, зекет, хайырға жұмсамақ міндет һәм хайырлы екендігі

Пенденің көңілінде болатын пиғыл екі түрлі-ді. Бірі — көркем, бірі — бұзық сипатты. Аят пен хадисте білдірілген жаман мінездер алпыс түрлі. Мұның бәрін бұл кішкене кітапта баян етуге орын болмайды, бірақ сол алпыс түрлі жаман мінездің шығатын түп асылы жеті түрлі мінезден десіпті. Біз осы жеті түрлісі турасында ғана айталық. Бұл жетеудің арабша аттары: әуелі — куфр²⁰⁹, екінші — бидғат²¹⁰, үшіншісі — кубр²¹¹, төртіншісі — рия²¹², бесіншісі — хасад²¹³, алтыншысы — бұхл²¹⁴, жетіншісі — исраф²¹⁵. Бұларды ахлақ замима²¹⁶ деп атайды. Осыларға қарсы жақсы құлых жетпіс сегіз түрлі. Олардың шығатын түп асылы тағы да жеті түрлі мінезден болса керек. Бұларды ахлақ хамида²¹⁷ деп атайды. Әуелі, куфрлікке қарсы — иман, екіншісі — диддун²¹⁸ бидғат яғни бидғатқа қарсы адал самғия²¹⁹, үшінші, рияға қарсы — ихлас²²⁰, төртінші, кубрге қар-

сы — тауадуғ²²¹, бесінші, хасадқа қарсы — тауадуғ²²¹, бесінші, хасадқа қарсы — насихат²²², алтыншы, бухлға қарсы — сахауат²²³, жетінші, исрафқа қарсы — маш-руғ²²⁴.

Ахлақ замиманың яғни жаман мінездің әуелі куфр деген — иманы жоқтық яғни растыққа ешбір нанбайтындық. Мәселен, Құдай тағаланың бірлік, барлығына, пайғамбар хақтығына нанбай, халалды харам, харамды халал деушілер. Бұл мінезбен пенде мәңгі тамуғта қалса керек. Бидғат дегеніміз пайғамбарымыз Мухаммед мустафа сала аллаһу алайһи уа-салламды һәм пайғамбарымызға жолдас болған сахабаларды көріп, сөздерін естіп қалған адамдардан кейінгі уақытта өз ойынан жаман пиғылмен шарифат бұйрығы деп әмір шығарып, ол пайғамбар жолдастарының айтып кеткен шын шарифат бұйрықтарынан бас тартып немесе мағынасын өзгертіп жүрушілерді айтады. Бұл мінезді кісілер пайғамбар шапағатынан алыс болса керек. Мұның хақында пайғамбарымыз алайһи-с-салам айтыпты: «(ла йақбалу аллаһу тағала лисахиби-л-бидағата сауман уа ла хажжан уа ла ғумрат уа ла жаһадан уа ла сарфан уа ла адлан уа йахружу мин ал-ислами кама йахружу ашшағри мин-ал-ажин)». Яғни Құдай тағала қасында бидағат иесі адамдардың оразасы, хажы, дінге дұшпан халықтарға қарсы соғысқа барулары, зекет-садақалары, әділдіктері болса да мұсылманшылықтан олар шығарылар бейне қамыр ішінен қыл алып шығарып тастаған рәуішті деген сөз. Үшінші, рия дегеніміз — Құдай тағалаға қылған құлшылық. Адамға еткен жақсылықтың бәрін де Құдай разылығы үшін етіпті. Осы істерімді көріп бөтен адамдар мені жақсы кісі деп білсін деп жүретін мінез, не болмаса, біреуге тілменен жақсы сөйлеп болмаса сырттан жақсы көрінген болып жүріп, ішкергі көңілі бұзықтықта яки дүние, пайдасына ғана керекті пиғыла болуды айтады. Бұл рияменен де Құдай тағалаға не адамға да еткен қызмет пен жақ-

сылық зайыр²²⁵ һәм зор кұнаһарлықтан болып табылады бәлки куфр болудың да қаупі бар. Кубр деген тәкаппаршылық яғни өзін-өзі бөтендерден білімде болсын, құлшылықта болсын яки дүниеде адамдар арасындағы істерінде болсын, жоғары санап жүру. Тәкаппаршылық дүниеде өткен жақсылықтарыңды жойып кететін мінез. Хатта пайғамбарымыз алайһиссалам айтыпты «адамның көңілінде бір мысқалдай тәкаппаршылық болса да ұжмаққа кіре алмас деп. Хасад дегеніміз күншілдік яғни біреудегі Құдай тағаланың берген дәулетін, не ілімін, не бір пайдалы ісін көріп, ол дәулеттердің ол адамнан кетуін тілемек. Ұрлық ету, біреудің не малын, не білімін, не бағын күндеп қас болу немесе өлтіру, малын алу, біреуді талау, пәре, өсім алу. Осындай бұзық істердің бәрі де кісідегі дәулетті өзімдікі етіп алайын не болмаса өзімнен білімді кісі болмасын деп ойлайтын мінезден табылады. Құдай тағала мұндай пиғылдан әр мұсылман пендені өзі сақтағай. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтыпты (ал-харису ла йадхулу ал жанната уал уал хусуру йакулу л-хасанати кама йа кулу-н-шару-л-хатаба). Яғни күншіл кісі жаннатқа кірмес, күншілдік от отынды жойған ғауішті құлшылығыңды жояды деген сөз. Бухл дегеннің мағынасы — сараңдық. Сараңдық деп Құдай тағаланың уажиб еткен мырзалықтардан яғни зекет, хаж, құрбан сою, бейшараларға, пақырларға қарасу, нафл садақаларын беруден қашуды айтады. Бәрімізге мағлұм бұл дүниедегі кісілердің бәрі де әуелінде бір Адам ата, Хауа анадан өрбіген ағайын екендігі; екінші, біреуді бай, біреуді жарлы ету Құдай тағаланың тағдыры екендігі яғни дүниеде ұйықтап жатпай халал мал тауып бала-шаға, ата-ананы асырау уажиб. Бірақ біреудің еңбегі дүниеде пайда болып табылып, бай болады, біреудегі пайда бола алмай, жарлы болады. Соның үшін де пақыр мискиндерге байлардан Құдай тағала зекет, хайыр-садақалар бұйырды. Бірақ осындай рахымды болуды Құдай тағала сүйемін һәм

ахиретте бұл қайырларының орнына ұжмақ бұйырып, мәңгі рахатта қалдырармын деп уағда етті. Егер дүниедегі малды Құдай бергеніне түсінбей, жалғыз өз малым деп, бар зекет-хайырдан тоқталған адамдар яғни өзі қолынан келіп тұрғанда бөтенге хайыр етуді білмеген адам өзгеден һәм хайыр үміт етпесе керек. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтқан: («хаслатани ла йажтамиғани фил-мумини-л-бухлу уа суу-л-хулки»), яғни, екі нәрсе шын: мумин пенденің көңіліне қонбас: біреуі — сараңдық, біреуі — бұзықтық деп. Бұзықтық деген сөзге көп жаман мінездер кіреді. Өтірікші, қиянатшыл, зорлықшыл, ұрысқақ мінездердің бәрі де бұзықтыққа қосылады. Исаф дегеніміз Құдай тағала берген дәулетін харам, мақруһ орындарға яки қай түрлі болса да тиіссіз орындарға шашып жұмсауды айтады. Бұлай болғанда мырзалық хайрлы болмақ деп бет алдына тиісті-тиіссіз орынға мал жұмсауды мырзалыққа, жақсылыққа қоспайды. Бұл мінезді дүниеде ахмақтық һәм амалды исаф деп атайды. Исаф — харам. Харамды біле-көре еткен кісі отпен азапта қалса қрек. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтқан: «сахиб-ул исаф ахан лиш-шайтани» яғни исаф иесі шайтанның ағайыны деп.

Афғал хамида²²⁶ деген көркем мінездердің әуелі — иман. Иман дегеніміз куфрлікке қарсы көңілменен рас тұту пайғамбарымыз Мұхаммед мустафа алайһиссаламның Құдай тағала жанбунан алып келген бұйрықтарының бәрін де. Екінші, адал самғия бидғатқа қарсы яғни істелген дәлелдер суннат қауымындағы жақсылардың сахабалардан естіп, дұрыстаған жолында болуды айтады. Бұл екі жолдың мағынасын әуелгі баста иман турасында айтып өттік. Үшінші, рияға қарсы ихлас, яғни пендеге лайық Құдай тағалаға сүйікті болуды тілемек, не жақсылық етсең, адам көзіне көрінсін деуден жырақ болып тек Құдай тағаланың разы болмағын іздемек керек. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтқан: («уа һуа тағбуду аллаһу кааннака қараһу фа иннаһу

йарака») деп. Яғни, ғибадат қылсаң Құдай тағаланы көріп тұрғандай құлшылық ет, сен бұл уақытта Құдай тағаланы көрмесең де Құдай сені көріп тұрушы деп. Төртінші тәкаппашылыққа қарсы тауадуғ. Әркімге лайық өзін-өзі жоғары тұтпай бәлки жамиғ жұрттан төменмін деп білмек. Бұл сөздің түсінікті мағынасы сол, хақим болсаң өзінді зор тұтып, бөтенді хор тұтпай әділ болмақ һәм әр бейшараны аяп, рахыммен сөздерін тындамақ. Оқымысты болсаң білімсіп басыңды жоғары көтермей, бәлки надан ағайыныңды аяп, білмегенін үйретіп тура жолға салуға тырыспақ. Бай болсаң баймын деп менменсімей, бай емес беишараларға аяушан²²⁷ болмақ. Осы мінездерді тауадуғ деп атайды. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтқан: («ман тауадаға ала аллаһи даражатаһан йажғалһу фи ағла ғиллиин уа ман такаббара ала аллаһи даражатаһан йафаға аллаһу даражатаһан хатта йажғал фи асфалис-сафилина») яғни егер бір пенде Құдай тағаланың бұйрығына бой сұнып бір мысқалдай төменшілік етсе де, Құдай тағала ол пендеге жоғарының жоғарысы болатын дәреже берср. Егер біреу Құдай тағалаға аз ғана такаппарлық етсе де ол пенденің дәрежесі төменнің төмені болар деген. Бесінші, рияға қарсы насихат — әркімнің өзіне тілеген жақсылықтарды өзгеге һәм тілемек. Оның үшін дүниде қанша адам болса — бәріміз бір Адам атадан өрбіген ағайынбыз. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтқан: («ман кана фи ғауни ахиһи ал-муслими уа манфағатиһи фа лаһу сауабалмужаһидина фи сабили аллаһи») яғни, біреу мұсылман қарындасты аз нәрсемен ғана пайдаландырса, яки жәрдем берсе, ол адамдарға азат соғысқандардың сауабын беру. Алтыншы, сахауат — мырзалық мағынасында. Сарандыққа қарсы яғни Құдай берген дәулетті Құдай тағаланың сүйетін һәм бұйырған орындарына жұмсамақ (зекет, садақа рәуіштілерге). Ғылым, білім, күш те, қуат та, хақимдік те — бәрі де дәулетке қосылады. Осылардың бәрін де ізгілік іске

жұмсамақты сахауат деп атайды. Пайғамбарымыз алайһиссалам айтқан: «ас-сахау шажаратун филжаннати фаман кана сахийан аказа биғусни минһа фа лам йушрак залика хатта йадхулаһу-л-жаннати») яғни, кім де кім сахи мырза болса, ол мырзалық — ұжмақта бір ағаш, мырза адам ол ағаштың бұтағынан ұстағанға мысал һәм ол бұтақпен ол мырза кісі ұжмаққа кірмей қалмас деген сөз. Жетінші, машруғ — исрафтың қарсысы. Құдай тағала берген дәулетті тиісті орнына жұмсау. Бұл ниет шайтаннан алыс етсе керек.

* * *

Ей, жарандар, дүниеде ешкім мәңгі тұрмайды. Аз уақыт дүниеде қонақ хисабында тұрып, жаман пиғылды жаман хұлықты болып, ахиретіңізге не жанға, не денеге пайдасы жоқ нәжіс ұстап қайтпаңыз. Адам баласы бұл дүниеге ахирет деген түпкілікті орнында қорек ету үшін азық жия шығарылған Құдай тағаланың махлұғы болса керек. Дүниеде таза мінез бен қайырлы істер істеп ахиретке қайтсаңыз, сол өзіңіздің жиып қайтқан жақсылықтарыңыз — ахиретке бірге баратын дәулеттеріңіз. Ол дәулетіңізбен мәңгі дүниеде пайдаланып, ұжмақ ішінде рахметте қаласыз. Егер дүниеде бұзық пиғылдарда болып, куфрлерден, бидғаттардан, риялардан, сараңдардан, күншілдерден, тәкаппарлардан, исрафтардан һәм мұнан ғейри ұры, өтірікші, ғайбатшылардан болып, ахиретке осындай амалдарды қолға ұстап қайтсаңыз, мұның кесапатын, залалын һәм мәңгі дүниеде, архиретте көресіз. Оның үшін жамандық іс — жылан мен бүйіге мысал. Ол бүйі мен жыланды қанша асырап күтсең де, күткеніңе ісініп, қолыңа тұтына беруді қоймасаң ақырында бір шағып өзіңе зақым келтірмей қалмас. Тікенек екен жерден бидай орып алып ұн ішермін деп үміт ету, әлбетте, ақымақтық болса керек. Әркім не ексе, соны орып алса керек. Адамның да дүниедегі ама-

лы осы қалыпты. Дүниедегі амал — егінің жақсылық болса һәм ол жақсылық егініңнің шашқан тұқымы рия, хасад, кубрдан болмаса, үміт бар ол егініңнен жамандық орып алмассың деген. Егер істегенің жамандық болса, жақсылық тауып алу да күмән болса керек, тікен орнына бидай шықпаған рәуішті. Бірақ Құдай тағала пенделеріне қанша күнаһар болса да қаһар етуден әрдайым рахым етуге жақынырақ. Оның үшін қанша зор күнаһар болса да пенде Құдай тағалаға шын жалбарынып, ихлас пен тәубе қылса, кешірермін деді. Ләкин риясыз істеген жақсылық бір мысқалдай болса да мизан таразы күнінде²²⁸ есепке кірмей қалмайды. Мұнан көрінеді, өзіміз түзелмейтін бұзық болмасақ, Құдай тағала әрқашан бізге рахым етуі шын екендігі һәм түзелерге тырысуға еш уақыт кеш еместігі. Ләкин әрбір іс бастан түзу бола келмесе, түбінде түзелуі де қиын болады. Ағашты жас күнінде қисығып түзей келсең түзу болып өседі һәм бір түзу болып өскен соң жаңадан қисаймайды. Ағаш ұлғайып, қатып кеткен соң түзеуге де көнбейді, сынып ктеді. Сол рәуішті жақсы, көркем мінезді жасыңнан әдет етсең, ол әдет тура жолдан соңғы уақыттарда қандай қиыншылық көрсеңіз де жаздырмас. Ұлғайғанша жамандықты қалып еткен кісінің бұл қалпын өзгертуі де қиын болса керек, бәлкі, мүмкін болмастығы да ғажап емес. Ойлап қараңызшы, Құдай тағала біздің амалымызға мұқтаж емес қой. Не жақсылық-жамандық етсек те ақырында пайда-залалын өзіміз көреміз. Мәселен, ұрлық, залымдық, паракорлық, өтірік, айбаттан кім залал көреді? Әрине, адам баласы өзді-өзі залал көреді. Туралық, әдепшілік, ғылым-білімін кім пайдаланады? Әлбетте, адам баласы өзі пайдаланады. Егер бұл дүниеде бұзық пиғылда болғандағы талабымыз мал табу болса, Құдай тағаланың лұқсат еткен кәсіптері аз ба? Мәселен, оқу оқып, ғылым һәм өнерлер үйрену, егін егу, сауда ету, мал бағу, кірегестік ету, патшаларға қызмет ету я болмаса бөтен орындарға

өнер-күшінді адал ниетпен жұмсап мал табу. Мұның бәрі де халал. Бірақ бұзық адамдар бұған қанағат етпейді һәм өнбойы дүние көбейтуге алданамын деп, құдайына қызмет етуді ұмытады.

Ей, сүйікті туғандарым, әрбір бұзық жамандық істер, асылында, хұлықтың жамандығынан табылады. Соның үшін де Құдай табарак уа тағала Кәләм шарифінде бұйырды: «(ухсину ахлакукум)» яғни «түзетіңіз хұлықыңызды» деп. Сол мінезіңізге әрқашан назар салып, өзіңізді жақсы мінезге үйретсеңіз, яғни жоғарыда айтылған жеті түрлі жақсы қылықты берік ұстап, жеті түрлі жаман хұлықтан сақтансаңыз, әлбетте, Құдай тағаланың уағдасы екі емес, мәңгі рахатта боласыз. Жақсы хұлық құр ахиретте пайдалы болып, дүниеде де залал емес. Дүниеде де ізгі құлықты адам һәм сүйкімді, һәм қадірлі, һәм ахиретте де Құдайдың сүйген құлдарынан болсалар керек (ин ша а аллаһу тағала)²²⁹

ТӨРТИҢШІ БАБ

НАМАЗ ІШІНДЕ ОҚЫЛАТЫН ДУҒАЛАРДЫҢ ҚАЗАҚША МАҒЫНАСЫ

Әр намаздың алдында ең әуелі (ағузу биллиһи мин ашшайтанир ражим) деп оқимыз. Мұның мағынасы (ағузу биллаһи) Алла тағалаға сыйынамын (мин ашшайтани) шайтаннан (арражим) сондай шайтан ол таспен атылып, қуаланып еді. Яғни, «ей, Құдайым, таспен атып қуалатқан шайтанның азғыруынан сақта»,— деп сиынамын. Мұнан соң бисмиллаһи р-рахмани-р-рахим» деп оқимыз, «бисмиллаһи»— Ұлы Алланың есімімен бастаймын (ар-рахман) ол Алла тағала дүниеде мұсылман, кафир күллі зат, махлукқа рахым етуші-ді, (ар-рахим) және рахым етуші-ді, ол Алла тағала ақиретте мұсылмандарға ғана. Мұнан соң намаз ниетін қазақша айтып (аллаһу акбар) деп құлақ қағасыз. (Аллаһу акбар) Ұлы Алла деген мағынада. Мұнан

соң «Субханакты» оқимыз. (Субханак аллаһумма) «ей, Құдайым, сені ұлығлаймын һәм таза деп білемін әр кемшіліктен, (уа бихамдика) және саған мақтау айтамын (уа табарак исмука) мубарак болды сенің есім шарифің (уа тағала) артық болды (жаддук) сенің күдіретің, (уа ла илаһа ғейрука) жоқты сенен басқа құлшылық етерлік Алла. Мұнан соң (ағузу биллаһи мин аш-шайтани-р-ражим бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) деп айтап, «Алхамду» сүресін оқимыз: (алхамду лиллаһи) мақтамақ та һәм мақталмақтық та бір Құдай тағалаға лайықты (рабби аламин) барша махлұқаттын иесі-ді ол Алла тағала (ар-рахмани-р-рахим) дүниеде кәпір мұсылманға уа барша зат — мақлұқатқа рахым етуші-ді, архиретте мұсылмандарға рахым етуші-ді ол Алла, (малики) билеуші-ді ол Алла (йауми-д-дини) жаза күнін яки қиямет күнін, (ияка нағбуду) бір сені бірлейміз һәм жалғыз саған ғана құлшылық етеміз, (уа ияка настағин) һәм бір сенен ғана жәрдем іздейміз. (Аһдина) біздерді, ей, Алла (ас-сиратал мустақим) тура жолға (тура жол деп ислам дінін атайды (сирата әллазина) ол көндір деп тілеген жолымыз сондай жол (анғамта алайһим») «нығметландырдың сен» яғни, пайғамбарға, асхабтарға өзіңнің разылығың табылатын жолдарды беріп едің, сондай жолға көндір біздерді (ғейрил-мағдуби алайһим уа ла-д-далин) қаһарыңнан тысқары болатын жолдарды бердің әнбия менен асхабтарға һәм азбайтын жолдарды беріп едің. Бұ соңғы сүренің мағынасы сол: «ей, Құдай тағала, бұрынғы өткен әнбия-асхабтарыңа азбайтын, өзіңе сүйкімді тура жолдарды қалай берсең, бізге ле солай жолыңды бер» деген тілек. «Алхамду» сүресі артынан (әмин) дейміз «Әминнің» мағынасы «Құдая, қабыл ет» деген сөз. Мұнан соң және бір сүре қосып, (аллаһу акбар» деп руқуғқа барасыз. Руқуғта (субхан рабби-л-азым) деп үш рет айтамыз. (Субхан раббил азым) жамиғ кемшіліктерден таза ұлы Құдайым деген мағынада. Мұнан соң

(самиға аллаһу лиман химидаһу) деп қиямға барамыз. (Самиға аллаһу) есітуші Алла тағала (лиман хамидаһу) хамид айтушыны яғни Құдай тағаланы мақтап құлшылық етушіні мұнан соң (аллаһу акбар) айтып сәждеге барамыз. Сәждеде үш рет (субхан раббил-ағла) деп оқимыз. «Субхан раббил-ағла» бәленді (жогары) болғушылардың бәленді болғушысы раббым яғни «ей, кемшілік сипаттардан таза, дәрежесі биіктердің биігі Құдайым» деген мағынада мұнан соң және әлгі реуішше бір ракағат оқып, тахиятқа отырасыз. Тахиятта оқылатын дұғамыз (аттахияту лиллахи) тілмен еткен құлшылық Құдай тағалаға тиісті, (Уассалауату) денемен еткен құлшылық та бір Құдайға тиісті (уаттайбату) малмен еткен құлшылық та бір Құдайға тиісті. (Ассаламу саламун алайка) сенің озарыңа яғни саған (айуһаннаби) ей, Құдай тағаланың нәбиі яғни пайғамбары (уа баракатуһу) берекеті саған болсын, ей, Құдай тағаланың нәбиі (ассаламу алайна) һәм Құдай тағаланың сәлемі біздерге болсын (уа ағла гһабдиллаһи-с-салихин) дұрыстықпен құлшылық етушілерге (ашһаду анна ла илаһа аллаһи) куәлік беремін жоқ-ты бір Құдай тағаладан басқа құдай (уа ашһаду анна мухаммадан абдуһу уа расулуһу) және куәлік беремін Мұхаммед Құдайдың құлыды һәм расулы-ды яғни елшісі-ді (аллаһумма) ей, Алла (сала) рахмет қыл (ала мухаммад) Мұхаммедке (уа ала илли мухаммад) және Мұхаммед алайһиссаламның үй-жамағаттарына (кама салайта) қалайынша рахмет еттің (ала ибраһим) һәм Ибраһимнің жамағаттарына (иннака) хақықында сен (хамид) мақталынбасың (мажид) сүйілімешсің һәм ұлықсын. (Аллаһум ей, Алла (барак) мүбарак ет (ала мухаммад) Мұхаммедке (уа ала илли Мухаммад) және Мұхаммедтің жамағаттарына (кама баракта) қалайынша мүбарак еттің сен (ала ибраһим) Ибраһимді (уа ала илли Ибраһим) және Ибраһимнің жамағаттарына (иннака) хақықында сен (хамид) мақталынбас сен (мажид) құрмет

етілмексін һәм ұлықсың (раббуна) ей, біздің рабымыз (атпа) келтір біздерге (фид дуня) дүниеде (хусна) жақсылықты (уа фил ахират) және ахиретте (хусна) жақсылықты (уа қина) құтқар біздерді (ғазабан-ар) дозақ азабынан (уа ахширна) тірілт біздерді (мағал ибрат) жақсыларменен. Бөтен намаздарда да осы дұғалар мен сүрелер қосылып оқылады. Бірақ итр уажиб намазындағы суре Қунуттың мағынасы осы: (аллаһумма) ей, Алла, (инна) рас, біздер (настағинака) жәрдемінді тілейміз (уа настағфирука) жарылқануды тілейміз (уа ну мину бика) және саған иланамыз (уа натауаккалу) тәуекел етеміз (алайка) саған (уа нусни) суна айтамыз (алайка) саған (ал-хейра) хайр етеміз (нашкурука) шүкіршілік етеміз (уа ла накфирука) қарсылық етпейміз (уа нахлағу) суырамыз (уа натруку) тағы да қалтырамыз (ман йаф жирука) саған бұзықтық етушіні (аллаһумма) ей, Алла (ияка) саған ғана (нағбуду) құлшылық етеміз (уа лака) тағы да саған ғана пендешілік етеміз (нусалли) намаз оқимыз (уа насжиду) сәжде етеміз (уа илайка) сенің жағыңа (насға) иждиһад етеміз (уа нахфиду) және құлшылық етеміз бой сүнүмен (наржу) үміт етеміз (рахматака) сенің рахметіңнен (уа нахши) қорқамыз (ғазабак) сенің азабыңнан (инна ғазабак) рас сенің азабың (бил куфар мулхик) кафирлер мен тұтасушы-ды.

Азанда, каматта келетін такбирлерден басқа (хайа алассалауа) деген — тұрыңыз осы намазға (хайа алал-фаллах) асығыңыздар құтылуға (қад камат ас-салауа) тұрыңыз намазға деген сөз және ерте намазының азаында (ас-салауа хейрун мин ан-науми) намаз оқу ұйқыдан қайырлырақ-ты деген мағынадағы сөздер.

Тарауих намазындағы тасбихтің мағынасы (субхан) «пәктеймін» яғни тазалаймын барша кемшіліктен (зил-мулки) жер үстінде болған мүліктердің иесі, ол Алла тағала (уал-малакут) һәм көк үстінде болған періштелердің иесі (субхан) және пәктеймін (зил-ғизза) құр-

мет иесі Алла тағала (уалғазамат) артықшылық иесі де Алла тағала (уал-құдрат) күш иесі де Алла тағала (уал-кибрия уал-жабарут) биіктердің биігі ұлығлық иесі-ді Алла тағала (субхан) таза-ды Алла тағала (әл-малик) сондай ие-ді (әл хайи әл-ләзи ла ямут) тірі-ді ол Алла тағала һәм ешбір өлмес (субух құддус) таза болушы ол Алла тағала (раббул малаика) періштелердің құдайы (уаррух) және жабраил алайһиссаламның құдайы (ла илаһа илла алла) жоқты Құдайдан бөтен құдай (настағфиру аллаһа) жарылқамағынды тілеймін, ей, Алла (насалак) тілеймін мен сенен (ал-жанната) жаннатты (уа нағузу бика) сыйынамын саған (минан-нар) от азабынан.

ҚҰРБАН БАУЫЗДАЛАРДАҒЫ ОҚЫЛАТЫН ДҰҒА

Ибраһим пайғамбар ұғлы Исмағилды құрбан етуге тұрғанда Құдай тағала қошқар жіберіп, сол қошқарды Ибраһим сояр уақытында оқыған дұғасы болса керек Мағынасы (аллаһумма) ей, Алла (һаза) осы қошқар (минка) сенен жіберілген (уа илайка) тағы да саған тиісті (инна слауати) рас менің парыз намаздарым (уа нуски) және құрбандығым һәм хажым (уа маһйаи) және менің дүниедегі тіршілігім (уа муммати) және менің өлігім (лиллаһи) бір Алла тағалаға тиісті-ді (Раббу-л-лаламин) барша әлемде билеуші Алла тағалаға тиісті-ді (ла шарика лака) жоқ-ты сенің серігің, ей, Алла (уа бизалика амарта) осы құлшылықпен бұйырылдым мен (уа инна аууалул муслимин) мен мұсылмандардың әуелі яғни Ибраһим алайһиссалам (аллаһумма) ей, Алла, (такаббул) қабыл қыл (минна) менен (һазал-удхия) осы құрмандықты пәлен-пәлен ұлынан

Намаз ішінде «Әлхамдыға» қосып оқитын бірнеше қысқа сүрелердің мағынасы (бисмиллаһи-р-рахмани-р-

рахим) (инна ағтайнакал-каусар)²³⁰ дұрыс, ей, Мұхаммед, біз саған Каусарды бердік («Каусар» деген ұжмак ішінде бір көлдің атыды, қардан ақ һәм салқын суы балдан тәтті. Сол көлден ішуді Құдай тағала Мұхаммед үмметтеріне ғана бұйырды) (фасалли лираббика) олай болса, хоз Каусардің шукранасы үшін оқы, ей, Мұхаммед, ғид құрбан намазын (уа инхар) ол намаздан соң құрбан шал (инна шани ака) саған дұшпан болған кісі (һуа) ол дұшпан болған кісі (ал-абтару) қор болар. Бұл дұшпан болушы кісі Аас бну. Уаил деген еді. Ол ахир өмірінде тіленшілік қылды. Абу Жаһл Мекке шаһарына патша еді. Патшалығынан қалып пақыр болды, хатта кебіс-мәсі жамап күн көріп жүріп, ақырында Бадр соғысында жаудан өлді. Уалид бну Мағира деген жұрты бітіп, балалары өліп бітіп, ақырында тіленші болды.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (ал-қариғату)²³¹ көңілдерді түсіндіріп қорқыныш пен қағылатын күнді қиямет күні (мал-қариғату) қандай ғажайып күнді ол қариға яғни ол қиямет (уа ма адраика мал-қариға) кім білдірді саған, ей, Мұхаммед, бұл қариға күнін (яума якуну-н-насу) болар адамдар (кал-фарашил мабсуси) таралған шегіртке рәуішті толқынданып тұрар, (уа такуну-л-жибалу) болар ол күнде таулар (кал-һниил-манфуши) түткен жүн секілді (фаалиса мал сақулат муазинуһу) егер біреудің жақсылық амалдары ауыр келсе (фаһуа) ол кісі (фи ғайшатин) ұжмахта мәңгі тірлікте қалар, (радыятан) разы болар ол адам ұжмахтағы рахаттардан (уа ама ман хаффат мауазинуһу) егер біреудің мизан-таразы күнінде жақсылығынан жамандығы ауыр келсе, (фауммуһу) мұның анасы, яғни қарар²³² қылатын орны (һауиятун²³³ һауия деген таму-ды²³⁴ (уа ма адра ика) кім білдірді саған, ей Мұхаммед һауияны (ма һияһ) не екенін білмесең ол һауия дегеннің (нарун хамиятун) бір отты, ол жеті тамудың отынан ыссы-ды:

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (әлһаи куму) ескерусіз қылды сөздерді (ал-такассур)²³⁵ малдарыңыз бен балаларыңыздың көптігі, соларға алданып құлшылық уақытынан қаласыз һәм кәсіптің адал-арамына айырмайсыз (хатта) соған шейін ескерусіз болдыңыз ахиретте ұйыға алудан (зертум-ул-мақабира) қабірлеріңізге барғанша (каллә) тыйылыңыз, бұл дүние малымен алданып құлшылықты ұмытуыңыздан (сауфа тағламуна) тез-ақ білесіз, бұл өрешілігіңіздің ақырын (сумма кәллә сауфа тағламуна) және затыммен ісіндіремін шексіз білерсіз қабіріңізден тұрған соң (калла) шындықпен ісіндіремін (?) (ләу тағламуна) егер білсеңіз еді алғы дүниеге алданып ахирет жолын ұмытқандардың халін (илма-л-йақини) шексіз білсеңіз еді (ла тарауунна-л-жахима) көңіліңіз бен тамуды көрер едіңіз (сумма) бұл тамуды көргендей болып құлшылық етіңіз (латараууннаһа), әлбетте, көресіз ол тамуды (айнал-яқини) шексіз көзбен көресіз яғни қиямет күнінде ұжмақ, тамуғ әшкере көрсетілер (сумма) мұнан соң, яғни, бұл тамуды көрген соң, (ла тусалунна), әлбетте, сұрарсыз (йаумаизин) сол жаһаннамды көзге көрсеткен күнде (ани-н-нағими) Алла тағаланың берген нығметтері турасында яғни Алла тағала: «ей, пендем, мен саған дүниеде дін, саулық, мал, дәулет бердім, қане, ол бергендерімді қай орынға жұмсадың?» — деп сұрар:

(бисмиллаһи-р-рахманир-рахим) (уа-л-асри)²³⁶ ант етемін заманменен немесе заманмен, екіндінің иесімен ант етемін (иннал-инсана) рас, адамдар, перілер (фи хусрин) әрине, өздеріне зиян қылудың соңында бар күшін, қуатын жаман пиғыл мен дүние табуға сырап²³⁷ етіп, жақсылық істерден тоқталып, ахирет дәрежесінен құры қалушанды²³⁸ (илла) бірақ өкініште болмас (әллә-зина) сондай кісілер (аману) иман келтірісті (уа амилу-с-салихат) һәм жақсылық істерді істесті (уа тауасау) және бұйырысты бір-біріне (бил-хаққи) хақтық жолда (уа тауасау) және бұйырысты бір-біріне (би-с-сабри)

Алла тағаланың дүниеде берген біле (?) қазаларына сабыр етуге.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (уайлун)²³⁹ әлек болар (немесе қайсыбір тафсирлерде уайл²⁴⁰ деген жаһаннамдағы бір шұқырдың аты десіпті) (ликулли (һумезатин мумазатин әллази) һәр адамның жүзін жыртып, көз алдында сөгіп, ғайбат етушілерге болар ол әлектік (жамаға малан) жияды өзінің малын (уа ғаддаһу) һәм есеп етеді Малы барға зекет парыз болғанға не үшін пақырларға мал беремін деп соныңмен иманнан құры қалады (яхсабу) есеп етеді ол айбатшы (анна малаһу) қолындағы мал (ахладаһу) мәңгі қалар деп (кәллә) хақиқатта мал мәңгіге қалмас (ла юнба-занна) әлбетте, аталар ол өсекші малдары менен (фил хутамати) хутама деген тамуға (уа ма адрайка маал-хутмату) кім білдірді саған ол хутама деген тамуды, егер білмесең ол хутаманы (нару аллаһи-л-муқадату) Алла тағаланың бір қыздырылған қаһар оты-ды (әл ләти) сондай от-ты ол (таталлиғу ала-л-аф идати) ол оттың ыссысы жүректеріңе шейін өртер (иннаһа) дұрыс-ты, яки лайықты ол хутама (алайһим) ол кафирлерге (му сада) мұнан хутаманның есіктері байланушы ды яғни тиісті күнаһар кафирлер кірген соң хутаманың есігі жабылар (фи ғамадин мумаддадати) қалушы-ды олар хутаманың ішінде оттан жаралған тіректерменен Бұл сүренің енген себебі Уалид бну Мағира деген кафир зекет беруден қашып, иман келтірмей һәм пайғамбары мызды көзінен һәм сыртынан айбаттап сөгүші-ді Соның турасында енді десіпті.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (а-райта әллә-зи)²⁴¹ көрдің бе, ей, Мұхаммед, сондай кісілерді, яғни Абу Жаһил менен Аас бну Уаил дегеннің түпкілікті жаһаннами екендігін (юказзибу бид-дин) жалғанға тұтады олар қиямет күнін Бұ екі малғұнның әдеттері — біреу ауру болса қасына барып «өзің өлсең, бізге малыңнан бөліп қалдыр», — деп айтар еді Мұнан соң ауру

кісі бұл рәуішті кісіден қалған малды зорлықпен ала бастаушы-ды. Халыққа айтатын дәлелдері — «өлгеннің малы қазынаға тиісті, біз алып қазынаға саламыз», — деп және екінші әдеттері зекет беруден таяушы-ды, «Зекет пақыр мискинге тиісті емес, қазынаға тиісті» деп Бірақ алған зекетін қазынаға салмай өздері пайдаланушы-ды (фа-залика) ол көрген екі кісің яғни Абу Жаһл мен Аас (әлләзи) сондай кісілер-ді (ядуғғу-л-ятима) жетімдерге қиянат етуші, аталарынан қалған мирасын тартып алып (уа ла яхудду) және көңілденбес өздері һәм көңілдендірмес бөтендерді, (ала тағами-л-мискин) мискиндерге тамақ беруге және екі жүзді ме өтірік мұсылман болып жүргендердің мінезі намаздың уақытын жори өткеріп оқып не істесе риямен сыртынан ғана істеп тірісіндегі? көршілердің беишаралары бір нәрсе уақытша сұрай келсе, бермей һәм көп сөгіп, ренжітіп қайтарар еді. Солар хақында Құдай тағала бұйырды: (фауайлун) өкінішті болар яки Уаил деген шұқырда әлек болар (ли-л-муссалина әлләзина) сондай намаз оқушылар (һум) олар (ан сала тһим саһуна) намаздарының уақыттарынан ғафілді²⁴² яғни намазды көре, біле оқымай қалдырып, қаза оқимыз деп тұрып қазасын да өтемес еді, (әлләзина) ол жүз күйелер (һум) олар (юра уна) рияменен амал қылушылар Уаил шұқыранда һалик²⁴³ болар (уа ямнағуна-л-мағуна) және болмашы нәрселерді көршілеріне бермей сөгіп ренжушілерге болар ол Уаил шұқыры.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) Мекке кәпірлері пайғамбарымыз алайһиссаламға келіп: «я, Мухаммед, сен біздің пұттарымызға бір жыл құлшылық қыл, екінші жыл сенің тәңіріңе біз құлшылық етелік. Сонан соң қай ұнамдырағын (Құдай) етелік десіпті. Соның себебінен Құдай тағаладан осы сүре²⁴⁴ ендірілді: (күл) айт, ей, Мухаммед, (я, аюһал-кафируна) ей, көп кәпірлер, (ла ағбуду) құлшылық қылмаспын (ма тағбудуна) сіздер құлшылық еткен пұттарға (уа ла ана абид) және емес-

пін құлшылық етуші мұнан соңғы замандарда да (ма абадтум) сіздер құлшылық еткен пұттарға (уа ла антум) және емессіз сіз (абидуна) құлшылық етушілерден (ма ағбуду) мен құлшылық еткен Құдайыма (ләкум диникум) сіздің дініңіз сізге (уа ли дини) менің дінім маған. Яғни әркім өз дінінің пайда-залалын өзі көрер деген мағынада.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (иза)²⁴⁵ сол заманда (жа а насруллаһи) яғни, келді саған, ей, Мұхаммед, дін исламға қуат берушілер (уал-фарх) және дін исламды ашушылар келді һәм мұнан соң да келе берер (уа ра айта-н-наса) көрдің сен, ей, Мұхаммед, адамдарды һәм өлмесіңнен бұрын да, өлген соң да көресің (ядхулуна) кіргендерді көрерсің (фи дини-л-лаһи) Алла тағаланың дініне яғни ислам, дініне (афуажан) топ-топ болып кіргенін көрдің һәм көре берерсің. Оның үшін дін ислам қияметке шейін өзгермейтін ахырғы дін-ді (фасаббих бихамды раббика) олай болса, ей, Мухаммед, Құдай тағалаңа шокранә²⁴⁶ етіп мақтау айт (истағфирһу) және үмбеттеріңнің күнәсін жарылқамағымды тіле (иннаһу кәна) рас болды ол Алла тағала һәм болар (тауабан) тәубе қылғандардың тәубесін қабыл етуші.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) Бір күні Құдай табарак уа тағаладан Мұхаммед пайғамбарымызға бұйрық болды (уа унзир аширатака ал-ақрабуна) яғни ей, Мұхаммед, қорқыт өзіңнің ағайындарыңды деп, сол себептен пайғамбарымыз алайһиссалам қырық күнге шейін Сафа тауының басына шығып, қатты дауыспен мұсылман болмағандарға ахиретте болатын жаза мәнісін айтар еді. Абу Лаһаб дейтін пайғамбарымыздың атасының бір туған ағасы һәм оның қатыны Умму Жамилмен екеуі бұл Мұхаммед қайдағы жоқ азаптарды айтып қорқытады деп, жек көруші еді. Бір күні хуфтан намазының алдында Умму Жамил пайғамбарымыздың жүретін жолына тікенек салып қойды. Түнде келе жатқанда аяғына қадалып жараланып, ертең тауға бара

алмасын деп, Жабраил періште ол тікенекті пайғамбар жолынан алып Абу наһаб есігінің алдына қойды. Ертеңіне Умму Жамил өзі далаға шыға келгенде тікенектерге басып аяғы зор жара болып, сонан қатты сырқау болды. Абу Лаһаб айтты:— Бұл Мұхаммедтің сиқырмен істеген ісі, уаллаһи, Мұхамедті таспен атқылап өлтіремін,— деп ант ішті. Сонан соң ертеңіне пайғамбарымыз соңынан тауға келіп, бір үлкен тасты көтеріп, пайғамбарға атайын дегенде Абу Лаһабтың екі қолы жансыз болып қатып қалды. Мұнан соң қорқып Абу Лаһаб пайғамбарымызға жалбарынды:«— Я, Мұхаммед, жеңгенмен мен саған күнәлі болдық, дұға қыл, бізді бұл бәледен құтқар»,— деп. Пайғамбар аллайһиссалам дұшпанына да жауыз дұға қылмайтын әдеті бойынша бұған да мейірі түсіп, аяп, Құдайға жалбарынып дұға қылды һәм Умму Жамил мен Абу Лаһаб дерттерінен дереу сауықты. Сол турада осы сүре²⁴⁷ айтыпты: (таббат яда аби лаһаб) налактік тапты, яғни құрыды Абу Лаһабтың екі қолы (уа табба) және әлек болды (ма ағна анһу) жәрдем бермеді һәм бере алмас мұндай азабымнан құтқаруға (малуһу) Абу Лаһабтың малы (уа ма) және сондай нәрсе (касаба) кәсіп қылған істері (саясла) тез кірер ол Абу Лаһаб (нараи) отқа (зата Лаһабин) жалған иесі отқа кірер Абу Лаһаб (уа имра' атуһу) және Абу Лаһабтың қатыны (хаммалата-л-хатаби) байы мен екеуі азаптың тікенек сифатыларын үстіне артып жүріп отпен азапталар (фи жидиһа) болушы-ды Абу Лаһабтың қатынының мойнында (хаблун) бір жіп болушы-ды (мин масадин) құрма бұтағынан есіп жасалынған.

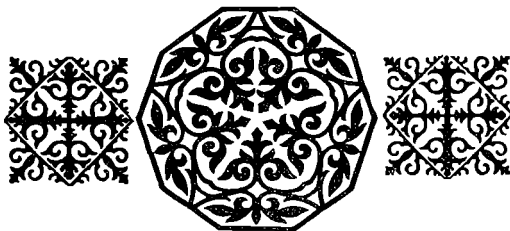
(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) Бір күні Мекке кәпірлері пайғамбарымызға келіп: «Я, Мұхаммед, тәңіріңнің сипатын бізге сөйле, алтыннан ба, күмістен бе?»— деп сұрады. Құдай тағала сонда бұл сүрені²⁴⁸ ендірді: (құл) айт, ей, Мұхаммед, (һуа) ол Алла тағала (аллаһу ахад) бір-ді, ұқсассыз, серіксіз мекенсіз, замансыз (ал-

лаһу) деп айт және ол Алланы (ас-самад) еш мұқтажы жоқ, ішуден, жеуден таза кәміл сипатта деп (ләм ялид) туғызбады Алла тағала (уа ләм юлад) және тудырылмады, ол Алла тағала әуелден ахыр дайым бар-ды (уа ләм якун) болмады һәм болмас та (ләһу) ол Алла тағалаға (куфуан) теңдес болмас (ахад) ешбіреу.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) Мекке кәпірлері пайғамбарымыз Мұхаммед алайһиссаламды сиқырлап өлтіруге қас етіп, Уалид бну Аасам деген сиқыршыны жалдапты. Уалидтың бес қызы бар еді. Бәрі де сиқыршылар еді. Сонымен, Уалид пайғамбарымыздың киімінен бір аз ғана жыртып алдырып, әлгі қыздардың шаштарымен он екі түйнек түйнеп, сиқыр дуаларын оқып, құдық түбіне салыпты. Сол уақытта пайғамбарымыздың түсінде екі періште келіп бір-бірімен сөйлесіпті: «Уалид сиқырлап түйіндер жасап, пайғамбарды ауырту үшін құдық түбіне салды»,— деп. Ұйқыдан оянған соң пайғамбар алайһиссалам құдықтан әлгі түйнелген нәрселерді алдырған уақытында (күл би рабби-л фалақ)²⁴⁹ пен (күл ауузу бирабби-н-нас)²⁵⁰ екі сүре енді һәм бұл екі сүрені оқыған соң түйнектер өз-өзінен жазылып, пайғамбар алайһиссаламға сиқырдан ешбір зиян болмады.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (Күл) айт, Мұхаммед, (ағуузу) сиынамын мен (бирабби-л-фалақи) таңды жаратушы Аллаға (мин шарр има) сиынамын сол нәрселердің жауыздығынан (халақа) жаратты оларды Алла тағала яғни Құдай тағаланың зияндас қылып жаратқан зат, махлұғының жауыздықтарынан сақта деп сиынамын (уа мин шарри ғасикин) және сиынамын қараңғы кештердің жамандықтарынан (иза уақаба) дүние қараңғылық қаптаған уақыттағы (уа мин шарри-н-нафасати) және сиынамын жауыздықпен үшкіркуші²⁵¹ катындардан (фил уқади) түйіндер ішінде (уа мин шарри хасидин) және сиынамын Құдайыма күншілдердің зұлымдығынан (иза хасада) күншілік еткен уақыттарында.

(бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим) (Құл) айт, ей, Мұхаммед, (ағуззу) сынамын (би рабби-н-наси мали-ки-н-наси) адамдардың уа барша хайуандардың па шасына, (алаһу-н-наси) адам мен барша хайуанаттардың тәңірісіне (мин шарри-л-уас-уаси) көңіллі уасуаса²⁵² қылатын шайтаннан құтқар деп сынамын (алханнаси) Ханнас деген көңілде жасырын тұратын шайтан-ды (әлләзи) ол ханнас (юасуису) уасуаса қылар (фи судури-н-наси) адам перілердің көңілдерінде (мин ал-жанната уа-н-наси) болушы-ды ал Ханнас адам мен перілердің көңілдерінде.

ТҮСІНІКТЕМЕЛЕР

- 1 Табарак уа тағала — құрметті және аса жоғары мәртебелі
- 2 Халық қадір — күшті жаратушы
- 3 Сала лаһу алайһи уассаллам — Алла оған бата беріп қуат тасын (Мұхаммед пайғамбардың аты аталған соң айтылатын дәріп теу сөзі)
- 4 Алайһиссалам — (Алла) оны қуаттасын (3-ні қараңыз)
- 5 Құран шарифтегі — Қасиетті Құрандағы
- 6 Асхабтар (асхаб, сахаба) — жолдастары, серіктері Мұхаммед пайғамбардың тірі кезінде исламды қабылдап, мұсылман мемлекетін құруға қатысқандар
- 7 Мұжтахид — діни заң ғылымдарының ең жоғарғы сатысына жеткен адам
- 8 Қәләм шариф — қасиетті сөз
- 9 Ғайри, (ғейри, ғайр) — басқа, бөтен
10. Лұғаты — тілі.
- 11 Қәләм шариф — 8-ні қараңыз
12. Парыз кифайа — жалпы (барлық адамдар үшін) парыз
13. Хатта — тіпті.
- 14 Имам-ағзам мазхабы — ислам дінінің бір жігінің аты
15. Ләкин — бірақ.
16. Уа ғайри — және де басқа.
- 17 Аят-хадис — аят — Құранның жеке бөлігі, өлеңі, Хадис Мұхаммед пайғамбар және оның жолдастарының айтқандары, іс әрекеттері мен әдеттері туралы аңыз.
18. Фақыр — кедей, бейшара, пақыр.
- 19 Құдай табарак уа тағала — 1-ші түсініктемені қараңыз
- 20 Аят-хадис — 17-ші түсініктемені қараңыз
- 21 Жамиғ — мешіт имам жамиғ — мешіт имамы
- 22 Ихтибарлы — құрметті, маңызды
23. Мумин — дінге сенуші, исламға берілген.
- 24 Амал — іс-әрекет
25. Амал заһир — сырт кезге көрінетін іс-әрекет
26. Ахлақ — мінез-құлықтар
- 27 Шәһәда — куәлік беру
28. Жанбунан — жанынан.
- 29 Руза, руза — парсыша ораза.
- 30 Иман тахқиқи — ақиқаттығын бекіту иманы (сенімі)
- 31 Заррадай — тозаңдай.
- 32—33. Иман истидләли — шешімге келу иманы
- 34 Уажиб — міндет, борыш.
35. Иман тақлиди — дәстүрлі иман, әлсіз иман
- 36 Мұхаммед мустафа салла аллаһу алайһи уа саллам сай

ланған (таңдалған) Мұхаммед, Алла оған бата беріп, қуаттасын (3-ші түсініктемені қараңыз).

37. Құран карим — Қасиетті Құран.

38. Тасхиб — мақтау, мадақтау.

39. Нәфстер — қалау.

40. Хисабы — есебі, саны.

41. Муддаты — мезгілі, мерзімі.

42. Мұхаммед мустафа... — (3, 36-шы түсініктемелерді қараңыз).

43. Һәммесі хақты — баршасы шын, ақиқат.

44. Брахма — мұнда: үнді халқы.

45. Сабие қаумы — ру, тайпа атауы болуы мүмкін.

46. Жаһуд халқы — (яһуд) — еврей халқы, жөйт халқы.

47. Рахматуһумма аллаһу — Алла оған рақымдық, мейірімділік етсін.

48. Мизан, сарат күні — мизан-таразымен адамның жақсылығы мен жамандығы өлшенеді де, сарат қыл көпірмен жүргізіледі, күнәсі көп болса тозаққа, жақсылығы көп болса ұжмаққа барады.

49. Ләукун-махфуз — адамның тағдыры жазылып сақталынған тақта немесе пешене.

50. Бір пәре адам — қайсыбір (кейбір) адамдар.

51. Сифат субутия — тұрақты, дәлелдеуші сипаттар.

52. 'алим — көпшесі: ұлама — ғұлама, оқымысты, білгір.

53. Самғ — 1. есту, есту қабілеті. 2. сыбыс, хабар.

54. Басар — 1. көру, көз. 2. айыру. 3. қабылдау.

55. Ирадат — тілек, ықылас.

56. Такуин — жарату, жасау.

57. Уммат — ұлт, халық.

58. Күмүг — барша халықтардан.

59. Муһр набууат — пайғамбарлық белгі (мөр).

60. Ухуд соғысы — Мұхаммед пайғамбардың пұтқа табынушыларға қарсы бір соғысы осы құдықтың жапында болған.

61. Аслан — тегінде, негізінен.

62. Сахабалар — 6-шы түсініктемені қараңыз.

63. Масжид харам (әл-масжид әл-харам) қасиетті мешіт — мұсылмандардың Меккедегі ең қасиетті орны. Бұл мешіттің ауласында Қағба мен қасиетті Зәмзәм бұлағы бар.

64. Бейтул Мұқаддастағы Масжид Ақса (әл-масжид әл-ақса) — (Ең шеткі немесе Ең алыс мешіт) — Иерусалим қаласындағы басты мешіт, мұсылмандардың қасиетті орындарының бірі.

65. Изн — рұқсат ету, ризалық беру.

66. Миграж — көтерілу, Мұхаммедтің мифтік қанатты Буран деген жануармен Алла тағалаға көтерілуі.

67. Ражаб — мұсылман жылнамасының жетінші айы.

68. Шаһарияр — мұнда: Мұхаммед пайғамбардың жақын жолдастары, ізбасарлары.

69. Әшкерә етіп — жария, танымал етіп.
70. Хадистер — Мұхаммед пайғамбардың өсиеттері.
71. Табиғин — Мұхаммед серіктерінің замандастары.
72. Ғулама мужтаһидин — діни заң ғылымдарының ең жоғарғы сатысына жеткен ғұламалар.
73. Айра (?) — бөлек, басқа (?).
74. Имам-Ағзам мазхабы — 14-ші түсініктемені қараңыз.
75. Иждиһад — ынта, жігер, тырысу.
76. Зынжыр-шынжыр — арабтың «тауқ» сөзінің баламасы ретінде алынған. Бұл сөздің алқа деген де мағынасы бар.
77. Дайыра — дария.
78. Бегірек — бек, өте.
79. Суннат — 1. Мұхаммед пайғамбардың айтқанымен іс-әрекеттері жайлы аңыздар жиынтығы. 2. Заң.
80. Мустахаб — тілсiкке сай, мақұл.
81. Харам — 1. тыйым салынған, заңсыз. 2. Күнә.
82. Макруһ тахрими — тыйым салынған, жағымсыз, зиян қылықтар.
83. Макруһ — танзиһи — жағымсыздау, ұят іс-әрекет.
84. Мубах — барлық істеуге тыйым салынбаған іс-әрекеттер.
85. Зақәт (зекет) — қайыр, садақа шариғаттың белгілеуі бойынша мүлік пен кіріске салынатын салық. Бұл салық қауымның қажетіне жұмсалады және кембағал мұсылмандарға таратылады.
86. Хаж — қажылық ету.
87. Сауаб, сауап — дұрыстық, дұрыс ой, саналылық.
88. Ғид (айт) — мереке, салтанат; ғид намаздары — мұсылман мерекелері кезінде оқылуға тиісті намаздар.
89. Садақа — қайыр, құдайы. Әр мұсылманның өз бетімен жасайтын қайырымдылығы, фитр (пітір) садақасы — бір ай ораза ішінде берілетін қайыр-құдайы.
90. «Азан кәмат» оқу — парыз намазына кірісерде айтылатын сөз.
91. Жамағат — топ, қоғам, жиын. Мұнда: намазды жиылып, топтасып оқу.
92. Махрум — құр алақан қалған.
93. Нәфил — сый, сыйлық. Нәфл намазы бес уақыт намаздан артық сауап табу үшін оқылады.
94. Күһаһлы — күнәлі.
95. Тоба насух — шын жүректен өкіну, опық жеу.
96. Жүһд — тырысу, күш салу, еңбек ету.
97. Сажда, сәжде — 1. Тәжім етіп, бас ию. 2. Жайнамаз.
98. Аууал — бірінші.
99. Балиғлық — арабтың «балиғ» сөзінен — есейген, ер жеткен.
100. Ғисл — дәрет алуға қажет су.
- Ғусл — дәрет алу, тазалану.

101. Масх — сылау, сипау.
102. Мисуак — тіс тазалағыш.
103. Балиғ — 99-шы түсінірмені қараңыз.
104. Таяммум қағу — сумен дәрет алудың орнына жердегі таза топырақпен бетін, қолдарын сүрту.
105. Қадар — өлшем, мөлшер, шама.
106. Мұқим — өмір сүруші, тұрушы.
107. Мусафир — жолаушы.
108. Фаурат — ұятты жерлер.
109. Тақбир — 1. мақтау, мадақтау, 2. «(Аллаһу акбар)» — Алла ұлы сөздерін айту.
110. Қиям — түрегелу, тік тұру.
111. Рақағат — намаздың бір бөлімі.
112. Қира ат — оқу.
113. Руқуғ — тізе бүгу, тәжім ету.
114. Сәжде — 97-ші түсініктемені қараңыз.
115. Ат-тахият — сәлем беру, бас ию, тәжім ету.
116. Ал-хамду, элхам — 1. Мақтау, мадақтау, 2. Алғыс айту (Құранның бірінші «Әл-Фатиха» (ашушы, бастаушы) сүресі).
117. Дұға Қунут — торығу, ашыну дұғасы.
118. (Аллаһумма энә настағниак) — «О, Алла мен саған көмек сұрап жалбарынамын».
119. Тағдилул-аркан — намаз ішіндегі амалдарды өз тәртібімен орындау.
120. Хата — қате.
121. Салауат — 1. Намазда бата беру, 2. Өгініш, жалбарыну.
122. Сунна — Мұхаммед пайғамбардың іс-эрекеттері мен өсиеттері.
123. Ұағузу биллаһи мин аш-шайтанир-ражим) — Аллаға таспен атып қуаланған (қарғыс атқан) шайтаннан сақтай көр деп жалбарынамын.
124. Тақбир — 109-шы түсініктемені қараңыз.
125. Әшкере айту — дауыстап, естіртіп айту.
126. (Субхана рабби эл-азым) — ұлы Құдайым жасасын (даңқы артсын).
127. (Самиға аллаһу лиман хамидаһу) — Алла өзің дәріптегендерді естиді.
128. Ұйығандар — тыңдағандар.
129. (Раббана лака эл-хамду) — Құдайымыз мақтау (даңқ) саған.
130. Қамил руқуғ — тізені толық бүгіп отыру.
131. (Субхана рабби эл-ағла) — ең жоғары мәртебелі Құдайым жасасын.
132. Тасбих ету — 38-ші түсініктемені қараңыз.
133. Салауат — 121-ші түсініктемені қараңыз.

134. Сілте болар — күнә болар.
135. (Хайл, алас-салауат) — намаз оқуға асығыңдар, (намазға шақыру).
136. (Қад қаматис-салауат) — намаз уақыты келді.
137. Ғузр — кешірім, рұқсат сұрау.
138. (Ярхамук алла) — саған Алланың рақымы түссін.
139. (Ла илаһа илла алла) — Алладан басқа Құдай жоқ.
140. Қазаны өтеу — өз уақытында оқылмай, ұмыт қалған намазды оқу.
141. Масжид — мешіт.
142. (Халисан лиллаһи та ала, аллаһу акбар) — Алла тағалаға адал ниетпен беріле отырып, Алла ұлы!
143. (Субханака аллаһумма) — О, Аллам, атак-даңқың арта берсін, даңқыңмен есіміңнің қадірі артсын, мәртебең биіктесін, сенен бөтен құдай жоқ.
144. (Ағуззу биллаһи...) — Аллаға қарғыс атқан шайтаннан құтқара көр деп жалбарынамын, қайыр-рақымы мол Алла атымен!
145. Әлхам — 116-шы түсініктемені қараңыз.
146. (Субхана рабби л-азым) — 126-шы түсініктемені қараңыз.
147. (Самиға аллаһу лиман хамидаһу) — 127-ші түсініктемені қараңыз.
148. (Субхан рабби ал-а ла) — 128-ші түсініктемені қараңыз.
149. (Ат-тахияту лиллаһи...) — Аллаға сәлем беріп жақсы намаздарымды арнаймын және сәлем саған, ей, пайғамбар, саған Алланың рақымы түссін қуаттасып, бізге және Алланың жақсы құлдарына амандық тілеймін, куәлік беремін. Алладан басқа құдай жоқты және куәлік беремін Мұхаммед оның құлы және елшісі екендігіне Ей, Алла, Мұхаммедке бата бере көр Ибраһим мен оның туғандарына бата бергеніндей, шындығында сен мақтауға лайық даңқтысың, ей Алла, Мұхаммед пен оның туғандарын жарылқай көр. Ибраһим мен Ибраһимнің туғандарын жарылқағанындай, сен шындығында мақтауға тұрарлық даңқтысың ғой.
150. Әшкере — дауыстап.
151. Хафия — жасырын, құпия (іштей оқу).
152. Уитр уажиб — 1. Алла тағала теңеулерінің бірі, жалғыз, теңсіз деген мағынада. Әр күні хуфтан намазынан кейін оқылатын намаз.
153. Қунут — 117-ші түсініктемені қараңыз.
154. (Аллаһумма инна настағинака) — О, Құдай, біз саған көмек сұрап жалбарынамыз, кешірім сұраймыз. Саған сыйынамыз және тәуекел етеміз және саған алғыс айтып, мадақтаймыз, күпірлік етпейміз және саған күпірлік еткендерді жоямыз, қалдырамыз. О, Құдай, біз саған құлшылық етеміз, жалбарынамыз, тәжім етіп бас иеміз, еңбек етеміз, сенің рақымыңды тілейміз және азабыңнан қорқамыз, өйткені сенің азабың кәпірлер үшін таусылмас.

155. (Раббана әтина...)— пайғамбарымыз, бізге бұл дүниеде де ахиретте қайырымдылық жасай көр, от азабынан құтқара гөр, және бізді от азабынан сақтай гөр, және бізді діншіл, көргенділер қатарына қос.

156. Жұмба-яумул-жұм а — бірге болу күні, аптаның бесінші күні. Бұл күні барлық мұсылмандар жұмалық намаз бен уағызды тыңдау үшін жиналуға тиіс.

157. Мұқим тұрған — өмір сүруші, мекен етуші, тұрушы.

158. Тахиятул-масжид — мешітке сәлем беру намазы.

159. Хутба — сөз сөйлеу, діни уағыз, насихат.

160. Рамазан — мұсылман ай жылнамасының тоғызыншы айы, ораза айы.

161. (Аллаһу акбар, аллаһу акбар...)— Алла ұлы, Алла ұлы, Алладан басқа құдай жоқ және Алла ұлы, Алла ұлы, Алла жасасын.

162. Фид фтр намазы — ораза намазы.

163. Фид құрбан — Құрбан айт намазы.

164. Фарз кифая — 12-ші түсініктемені қараңыз.

165. Фарзу айн — әр адамның жеке басының парызы, борышы.

166. Сана — 1. Қошамет сөз, 2. Мақтау, 3. Алғыс.

167. Даруд — парсыша: мадақтау, тәжім ету.

168. Хафия — 151-ші түсініктемені қараңыз

169. (Аллаһумма ағфиру...)— Ей, Алла, тіріміз бен өлімізді, барымыз бен жоғымызды, кішіміз бен үлкенімізді, еркегіміз бен әйелімізді кеше көр. О, Алла, біздің арамыздан жап беріп тірілткендерің болса ислам үшін тірілт, бұл дүниеден өткеніміз де иманмен кетейік, егер ол жақсы болса, жақсылығын арттыр, ал егер зұлым болса оның күнәсін кешіргін.

170. (Аллаһумма ажғалһу...)— Ей, Құдайым, оны (өлген адамды) бізге бастаушы ертуші қыл және бізге шапағатшы, қорғаушы және сенің мейіріміңнен шапағат алғандардан қыл, ей, мейірімділердің мейірімдісі.

171. Ерткуші — ертуші.

172. Тарауһ намаз — Рамазан айында оқылатын қосымша намаздар.

173. (Субхана зил — мулуки...)— мүлік пен биліктің иесі жасасын! Даңқ пен құрмет иесі, құдірет пен абырой және күш иесі жасасын. Әшпес өмір иесі жасасын! Періштелер мен аруақтардың құдайы. Алладан басқа құдай жоқ. Аллаға жалбарынамыз, сенен ұжмақ тілейміз және оттан (тозақ отынан) қорғай көр деп саған жалынамыз.

174. Уитр,— 152-ші түсініктемені қараңыз.

175. Зәрур (даруратун):— мұқтаждық, қажеттілік.

176. Каффарат — 1. Күнәсін жуу, 2. Күнәсін жуу үшін берілетін қайыр садақа, 3. Күнәсін өтеу үшін ораза ұстау

177. Мискин — бейшара, бақытсыз.

178. Газат — (газуатун, көпше — газуат) — жорық, соғыс.

179. Аслия — негізгі.
180. Араб уилайы — мұнда араб елі, жері.
181. Зиярат ету — бару, аралау.
182. Салдырымшыдүр — салдырыпты.
183. Азали құдіреті — мәңгі құдіреті.
184. Бина (бана) — салу, орнату.
185. Тауаф ету — Қағбаны айналып жүру.
186. Ғазиз, азиз — қымбатты, құрметті, аяулы, құдіретті, әзіз
187. Хахим — дана, данышпан.
188. Жамиг — барлық, бүкіл.
189. Қайим қылу — орнына келтіру, орындау.
190. Жетісуге — жетуге.
191. Ұғыл — ұл.
192. Нисаб — белгілі малдың, ақшаның мөлшері
193. (Аллаһумма аза минка...) — Ей, Құдайым, бұл сенен және саған намаздарым мен құлшылығым, өмірім де, өлмегім де саған, дүниелердің иесі саған теңдес жоқ осымен бұйырдым мен мұсылмандардың біріншісі болып. О, Құдай, мына құрбандығымды қабыл ал.
194. Халил — сүйікті, ең жақсы көретін, дос.
195. Нәфил намаз — қосымша намаз. 93-түсініктемені қараңыз.
196. Халалдан нафақа табу — адал мал табу.
- 197 (Уа аллаһу ағламу) — Алла жақсы біледі немесе бір Аллаға мәлім.
198. Харам — күнә болатын, тыйым салынған іс-әрекеттер. Макруһ — сәл жек көрінішті ниғыл.
199. Хамр — арақ, шарап.
200. Халал — адал, рұқсат етілген, заңды.
201. Зауда — адал мұнда: өте Зауда зарур болса — өте зәру, қажет болса.
202. Ұлығатын — мұнда ұлитын деген мағынада болса керек.
203. Хашарат — жәндіктер.
204. Муғаллам — үйретілген.
205. Зина, зинақор — некесіз қосылу
206. Сураат ниса — әйел туралы сүре, Құранның төртінші сүресі.
207. Факаид — ақида сөзінің көпше түрі, сенім, дана дегенді білдіреді.
208. Хүкім — үкім.
209. Куфр — дінге сенбеу, дінсіздік.
210. Бидғат — діннен бөлек өз ойынан шығарған уағыз, шаригаттар.
211. Кубр — менмендік, өзімшілдік.
212. Рия — мақтану, өзін-өзі көрсету.
213. Хасад — қызғаншақтық, күншілдік.
214. Бұхл — сарандық.
215. Исраф — дүние шашқыштық, ысырапшылық.

216. Ахлак замима — жагымсыз, ұнамсыз мінез-құлықтар.
217. Ахлак хамида — мақтаулы, игілікті мінез-құлықтар.
218. Дыдлун — қарсылық.
219. Адала самғия — адала самауия болуы мүмкін. Онда ең жоғары әділдік.
220. Ихлас — адалдық, ақ көңілділік.
221. Тауадуғ — сыпайылық, момындық, шын берілгендік.
222. Насихат — адал ниетпен берілген кеңес, өсиет.
223. Сахауат — жомарттық, кең пейілділік, қайырымдылық.
224. Машруғ — шарифат бойынша дұрыс заңды. Мұнда: малың орынды, үнемді жұмсау.
225. Зайиғ — ауыс кетушілік. Мұнда: бос, бекер.
226. Афғал хамида — ұнамды, игілікті іс-әрекеттер.
227. Аяушан — аяушы, жанашыр болу.
228. Мизан-таразы күні — 48-ші түсініктемені қараңыз.
229. (Ин ша а аллаһу тағала) — Алла тағала қаласа (жазса)
230. Әл-Қаусар — Құранның 108-сүресі.
231. Әл-Қаригә — Құранның 101-сүресі.
232. Қарар — мекен, жай.
233. Науиятун — терең шұңқыр, терең құдық.
234. Тамуғ — тамұк.
235. Әл-такассур — Құранның 102-сүресі.
236. Әл Аср — Құранның 103-сүресі.
237. Сырап — ысырап.
238. Құры қалаушан — құр қалушы.
239. Әл-һумаза — Құранның 104-сүресі.
240. Уайл — тозақтың ең шұңқыры.
241. Әл-ма уна — Құранның 107-сүресі.
242. Фафилдік — ұқыпсыздық, салақтық, әдепсіздік.
243. Һалик — опат болу, жок болу.
244. Әл-Қафируна — Құранның 109-сүресі.
245. Ан-Наср — Құранның 110-сүресі.
246. Шокранә — парсыша: алғыс айту.
247. Әл-Масад — Құранның 111-сүресі.
248. Әл-Ихлас — Құранның 112-сүресі.
249. Әл-Фалақ — Құранның 113-сүресі.
250. Ан-Нас — Құранның 114-сүресі.
251. Үшкіркуші — үшкіруші, дем салушы.
252. Уасуаса — азғыру, алдау, еліктіру.

МАЗМҰНЫ

Гибраты мол еңбек (<i>Алғы сөз</i>)	5
МҰСЫЛМАҢШЫЛЫҚТЫҢ ТҮТҚАСЫ	7
Әуелгі баб (<i>иман турасында</i>)	12
Екінші баб (<i>ағмал заһир турасында</i>)	23
Әуелгі намаз турасында	25
Екінші, руза турасында	37
Үшінші, зекет турасында	39
Төртінші, хаж турасында	41
Бесінші, харам, макруһ ¹⁹⁸ турасында	48
Үшінші баб (<i>ахлақ яғни адамдарға тиісті-тиіссіз мінездер турасында</i>)	51
Төртінші баб (<i>намаз ішінде оқылатын дұғалардың қазақша мағынасы</i>)	59
Құрбан бауыздалардағы оқылатын дұға	63
Түсініктемелер	72

Ыбырай Алтынсарин

МҰСЫЛМАҢШЫЛЫҚТЫҢ ТҮТҚАСЫ ОСНОВЫ МУСУЛЬМАНСТВА (КОРНИ) (На казахском языке)

Редакторы *Г. Б. Мандыбаева*
Суретшісі *Б. Ақанаев*
Техникалық редакторы *О. Пегова*

ИБ № 4805

Теруге берілген күні 08.02.91. Басуға қол қойылған күні 21.02.91. Форматы 70×108¹/₃₂. Қағазы №2. Гарнитурасы әдеби. Шығыңқы баспа. Шартты баспа табағы 3,51. Шартты баспа бояу әріп-таңбасы 3,8. Есепке алынатын баспа табағы 3,76. Тиражы 100 000 дана. Заказ № 224. Бағасы 5 сом.

Қазақ ССР Баспасөз жөніндегі мемлекеттік комитетінің Халықтар достығы орденді «Қазақстан» баспасы, 480124, Алматы қаласы, Абай проспектісі, 143 үй.

Қазақстан Жазушылар одағы жанындағы «Қаламгер» шығармашылық-өндірістік бірлесігі, 480091, Алматы қаласы, Коммунистік проспектісі, 105 үй.

Қазақ ССР Баспасөз жөніндегі мемлекеттік комитетінің Полиграфиг комбинаты, 480002, Алматы қаласы, Пастер нөшесі, 41-үй.